

Polarizacija Hrvata i Talijana u Istri polovicom 19. stoljeća

Rusac, Veronika

Master's thesis / Diplomski rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:934274>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA POVIJEST

POLARIZACIJA HRVATA I TALIJANA U ISTRI
POLOVICOM 19. STOLJEĆA

DIPLOMSKI RAD

Predmet: Društvena povijest Istre 19. i 20. stoljeća

Mentorica: doc. dr. sc. Mila Orlić

Studentica: Veronika Rusac

Smjer: Povijest - Hrvatski jezik i književnost

Akadska godina: 2014./2015.

Rijeka, 27. veljače 2015.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA POVIJEST

POLARIZACIJA HRVATA I TALIJANA U ISTRI
POLOVICOM 19. STOLJEĆA

DIPLOMSKI RAD

Predmet: Društvena povijest Istre 19. i 20. stoljeća

Mentorica: doc. dr. sc. Mila Orlić

Studentica: Veronika Rusac

Smjer: Povijest - Hrvatski jezik i književnost

Akadska godina: 2014./2015.

Rijeka, 27. veljače 2015.

SADRŽAJ

1. Uvod.....	4
2. Buđenje narodne svijesti iliti odraz 1848. godine u Istri.....	6
3. Preporodni pokret u Istri.....	16
4. Talijanski iredentizam u Istri.....	34
4.1. Pojava talijanskog iredentizma.....	34
4.2. Iredentisti u Istri.....	38
4.3. Talijanska društva u Istri.....	46
5. Novine <i>Naša sloga</i> u borbi za narodna prava.....	52
6. Prva srednjoškolska ustanova istarskih Hrvata.....	66
7. Zaključak.....	77
8. Literatura i izvor.....	79
9. Sažetak.....	81
10. Summary.....	82

1. UVOD

U drugoj polovici 19. stoljeća hrvatska inteligencija građanskog podrijetla u Istri (svećenici, učitelji, odvjetnici) pokrenula je kulturne i političke programe koji su se počeli oblikovati kao preporodne ideje i ciljevi. Teritorijalnim i upravnim formiranjem Istre kao pokrajine sa svojim Pokrajinskim saborom i Odborom (vlada) sa sjedištem u Poreču 1861. godine istarski su Hrvati dobili priliku da iznesu svoje ideje i želje. Osnovna je ideja bila da se hrvatski jezik proglasi službenim jezikom u pokrajini kako bi se održala jezična ravnoteža naspram talijanskog jezika i talijanizacije. Istarski su Hrvati govorili svojim materinskim jezikom i bili su svjesni svoje etničke posebnosti, no bili su daleko od osjećanja nacionalne svijesti. Iako su predstavljali etničku većinu, istarski Hrvati nisu bili dovoljno brojni da prodru u gradove u kojima su živjeli Talijani i da ondje stvore svoja kulturna središta, već je seljački puk bio vezan uz svoju zemlju. Talijani su u Istri bili gospodarski mnogo jači, držali su u rukama veleposjede, raspolagali su s više novaca, bili su koncentrirani u gradovima, imali su više intelektualaca i bili su prosvjećeniji. Hrvati i Slovenci u to su vrijeme imali vrlo malo obrazovanih ljudi te je širenje nacionalne svijesti teklo vrlo sporo.

Povoljnije okolnosti za rad na buđenju nacionalne svijesti u Istri nastupile su padom Bachova apsolutizma. Slobodom političkog djelovanja nastupilo je novo razdoblje u razvoju stvaranja i buđenja hrvatske nacionalne svijesti. Istarski je sabor bio najvažnije političko tijelo u kojemu su Hrvati mogli doći u poziciju da istaknu svoje probleme i svoje zahtjeve. Već na prvim zasjedanjima sabora počela je borba za ravnopravnost hrvatskoga i slovenskoga jezika koje je bilo jedno od središnjih pitanja u nacionalnoj borbi u Istri.

Šezdesetih godina 19. stoljeća u Istri se razvijao organiziraniji rad na širenju nacionalne svijesti, osnivaju se hrvatske čitaonice, a javlja se i plan o izdavanju hrvatskog lista za istarske Hrvate koji bi širio nacionalnu misao i prosvjetu. *Naša sloga* bile su prve političke novine istarskih Hrvata koje je 1870.

godine pokrenuo biskup Juraj Dobrila koji se isticao kao najuglednija i najutjecajnija ličnost narodnog preporoda. Svojom inicijativom usmjeravao je preporodni rad koji je nailazio na žestok otpor talijanskoga građanstva. Novine su bile namijenjene istarskim Hrvatima s ciljem osvješćivanja seljaka kao pripadnika suvremene hrvatske nacije. U istom su duhu sudjelovali i krčki biskup Ivan Vitezić i tršćansko – koparski biskup Bartol Legat. Zatim je tu i Matko Laginja, najistaknutiji predstavnik tzv. druge generacije istarskih narodnih preporoditelja, a uz njega su bili i Vjekoslav Spinčić i Matko Mandić.

S druge pak strane, talijanska je buržoazija nastavila rad na talijanizaciji Istre, posebice kada se razmahala iredentistička propaganda iz Italije koja je poticala priključenje Istre Italiji. Ponajprije je trebalo suzbijati sve organizirane akcije Talijana na širenje talijanskih osnovnih škola u hrvatskim krajevima što je bio zadatak društva *Lega nazionale*. Godine 1893. osnovana je *Družba sv. Ćirila i Metoda* da bi se otežala denacionalizacija pomoću škola. Sve veća agresivnost talijanske buržoazije stvarala je sumnje u mogućnost postizanja nacionalne ravnopravnosti. Ipak, u Istri je rastao broj gospodarskih zadruga, štedionica pa i osnovnih škola, a 1899. otvorena je u Pazinu i prva hrvatska gimnazija u Istri gdje se odgajala buduća narodna inteligencija sve do 1918. godine kada je talijanskom okupacijom Istre zatvorena. Talijanska je vojska provodila progone i jasno pokazivala namjeru da te krajeve konačno priključi Italiji. Sve je to izazivalo ogorčenje kod hrvatskoga stanovništva koje je pružalo otpor okupacijskim vlastima i tražilo priznanje prava na samoodređenje i priključenje nacionalnoj državi. Bilo je jasno da su istarski Hrvati razvili nacionalnu svijest i da je proces nacionalne integracije bio završen.

2. BUĐENJE NARODNE SVIJESTI ILITI ODRAZ 1848. GODINE U ISTRI

Pojam *nacionalizam* prvi je put u svome spisu 1774. godine upotrijebio Johann Gottfried, dok se u svakodnevnom govoru *nacionalizam* počeo primjenjivati tek od sredine 19. stoljeća. U 18. i 19. stoljeću demokrati i liberali nacionalizam su smatrali temeljem demokracije, a osuđivale su ga stare feudalne snage, pristaše ancien regimea. Nacija je borbena parola kojom se ruši stari staleški feudalni poredak. Misija je preporodnog nacionalizma da po cijeloj Europi širi ideale francuske revolucije: slobodu, bratstvo i jednakost. Upravo je Francuska revolucija 1789. godine glavni izvor nacionalističke inspiracije. Preporodni nacionalizam zastupa stav da je feudalni poredak ugušio izvornu slobodu nacija te je zadatak nacionalista da probude naciju i sruše stari poredak.¹

Počeci buđenja nacionalne svijesti Hrvata i Slovenaca u Istri povezani su uz intelektualnu prodornost ilirizma na tom prostoru, od polovice 30. – ih, a prvenstveno u 40. – im godinama 19. stoljeća.²

*Od tridesetih godina 19. stoljeća među malobrojnim istarskim hrvatskim intelektualcima i svećenicima osjeća se prodor ilirskih ideja. Već četrdesetih godina u njih se zapaža i težnja za organizacijom širega pokreta. Većina hrvatskoga stanovništva u Istri svjesna je svoje etničke pripadnosti i hrvatsko – slavenske jezične tradicije, no ta je svijest još uvijek daleko od nacionalne svijesti.*³

Naša sloga slavi pedesetgodišnjicu hrvatskog preporoda: Mjeseca oktobra proslavit će hrvatski narod pedesetgodišnjicu svog preporoda. Svečanost ta bit će sveobća, narodna a prednjačit će svomu narodu – kao što to mora biti – hrvatska prijestolnica, bieli Zagreb.

¹ usp. T. Cipek: *Nacija kao izvor političkog legitimiteta* u zborniku *Nacija i nacionalizam hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, str. 17. – 25.

² usp. A. Cetnarowicz: *Narodni preporod u Istri: (1860 – 1907)*, str. 16.

³ D. Dukovski: *Istra: kratka povijest dugoga trajanja*, str. 106.

Godine 1835., dakle prije pedeset godina, započe šaka požrtvovnih rodoljubah naporni rad, da probudi i pridigne hrvatski narod, koji bijaše do tada, što nemarnošću svojih sinovah, a najvećma tudjom vladavinom potišten, raztrovan i u smrtni san uljuljan. Spomenute godine počimlje u Hrvatskoj takozvano: Ilirsko doba. Mladi pisci, činovnici, liečnici, vlastelini, obrtnici, pak isti vojnici podaše si junačke desnice, da spase svoj narod od gotove propasti. ... Glavno sijelo Ilirisma bijaše i ostalo je u Zagrebu. Od tuda radili su vatreni Ilirci perom i riečju neumorno i neprestance oko prosvjete svoga naroda. Od to doba počelo se u Hrvatskoj iznova gojiti narodni jezik u školi, uredih, kazalištih i u javnosti. U toku od 50 godina pokročila je Hrvatska u kulturnom životu u toliko, da se njezinomu napredku isti nepristrani tudjinci dive. Podiglo se pučko školstvo kano i kod ostalih naprednih narodah. Pootvarali srednjih školah u svih glavnijih gradovih zemlje. Pobrifulo se za odgoj pučkog učiteljstva, poduku u pomorstvu, trgovini i obrtu. Nije se zaboravilo niti na poljodjelstvo, šumarstvo i trgovinu. Hrvatska imade svoja gospodarska učilišta, trgovačke – obrtničke komore. U glavnom gradu kraljevine postoji i najviš i učevni zavod, sveučilište Frana Josipa, akademija znanosti i umjetnosti, narodno kazalište, glazbeni zavod i više drugih znanstveno – umjetničkih zavodah. ... Sve spomenuto stečevine jesu plod poslednjih 50 g. Ovim stečevinam posvećena će biti narodna svečanost mjeseca oktobra t. g.

Hrvatski narod sjećat će se kod one svečanosti svih onih burnih dogodjajah, što jih je prepatio od god. 1835. – 1885. ... Svečanost narodnog preporoda braće u kraljevini proslavit će i istarski patnik, u srdcu, sam, skromno i tiho kao što mu je život skroman, tih i ... Krv nije voda, slava braće je i naša slava.⁴

Krajem 30. – ih godina 19. stoljeća postojali su svi uvjeti za nastanak preporodnog pokreta. Bilo je to doba građanskih revolucija, nacionalnih pokreta

⁴ *Naša sloga*, http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1885/32.pdf, god. XVI., br. 32., Trst, 6. agusta 1885., str. 74., 20. 11. 2014.

i nemira. Francuska revolucija 1789. godine dala je poticaj hrvatskom građanstvu u stvaranju vlastitoga nacionalnoga pokreta. Okupljanje građanskih snaga pred mađarskom opasnošću i probuđeni otpor bili su poticaj razvoja ilirskoga pokreta. Generacija mladih intelektualaca na čelu s Ljudevitom Gajem krenuli su u borbu za osnovna nacionalna i građanska prava te su ostvarili važne rezultate na polju kulture i jezika.⁵

*Događaji za Francuske revolucije i za Napoleona, ilirizam i godina 1848. probudila je i naš narod Istre. Čitavi predjeli Istre tražili su sjedinjenje s Hrvatskom. U Pazinu su se pjevale hrvatske domoljubne pjesme, a posebno budnica Još Hrvatska ni propala. Nesnosni apsolutizam između 1849. i 1860. godine opet je pritisnuo narode, pa i naš u Istri tako da se narod osvijesti, izобрази i postavi na svoje noge.*⁶

Ideja hrvatskog narodnog preporoda u širem se smislu odnosi na jedinstvo južnih Slavena, a u Istru je dopirala iz Zagreba preko Rijeke i Kastva te iz Trsta čije su pristalice bili svećenici, jedini predstavnici inteligencije seljačkog porijekla. U periodu 40. – ih i 50. – ih godina 19. stoljeća promijenila se uloga katoličkog svećenstva među slavenskim stanovništvom Istre. Tada je katoličko svećenstvo bilo ne samo propovjednik vjere, već i nositelj nove civilizacije. Opasnost slavenskog svećenstva primjećivali su i predstavnici talijanskog građanstva poput Carla de Franceschija i Michelea Fachinettija⁷ o kojima će biti više riječi u narednim poglavljima.

Godine 1835. u Banskoj je Hrvatskoj postavljen problem prevladavanja mađarskih škola i mađarskog jezika. Tada je ilirski preporod u prvom redu značio afirmaciju narodnog jezika. U isto je vrijeme kod Čeha postojalo pitanje prihvata njemačkoga jezika. Češki je preporod, kada i ilirski, afirmirao češki jezik. Od 1861. do 1914. godine govorni jezik i jezik zapisnika Istarskog sabora u Poreču bio je samo talijanski jezik. Te iste 1861. godine u Hrvatskom saboru u Zagrebu

⁵ usp. D. Dukovski: *Povijest srednje i jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća I*, str. 58.

⁶ D. Gruber, V. Spinčić: *Povijest Istre*, str. 238.

⁷ usp. A. Cetnarowicz: *Narodni preporod u Istri: (1860 – 1907)*, str. 16. - 18.

govorni jezik i jezik zakona jest samo hrvatski, a tada je utemeljena i Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Borba za jezik značila je traženje ravnopravnosti hrvatskog jezika u uredima, u općini, u kotaru, u sudu. Zatim, ona je uključivala i borbu za škole na narodnom jeziku, za novine na narodnom jeziku, za književnost.⁸

Hrvatsko nacionalno buđenje u Istri bilo je izazvano i Ilirskim pokretom i revolucionarnom 1848. godinom, a ne samo prototalijanskom politikom bečke vlade. Iako su Talijani u Istri bili u manjini bili su ekonomski jači i kulturno razvijeniji od Hrvata i Slovenaca tako da je talijanski jezik prevladavao i širio se preko granica talijanskog etničkog područja. Između istarskih Hrvata i istarskih Talijana postojale su velike društvene i političke razlike koje nisu toliko dolazile do izražaja za vrijeme Metternichova apsolutizma. Naime, tada su Talijani željeli da se Slaveni sjedine s kulturnijim Talijanima te su ih smatrali potlačenim narodom koji bi mogli biti saveznici u borbi protiv Austrije. Upravo je revolucija od 1848. godine dovela u Istru u opreku istarske Hrvate i Talijane.

Evo što jedan članak u *Našoj slogi* piše o revolucionarnoj 1848. godini: *Prije četrdeset godina malo je tko u Austriji, gdje pet narodnosti jedna uz drugu žive, za svoju narodnost mario, izuzmemo li učenje ljude. Ponajviše življahu bezbrižno i zadovoljni sa svojim neznanstvom, mirni i pokorni višoj vlasti, koja je s narodi po svojoj volji razpolagala. Dok se je rabio u javnosti uobće latinski i njemački jezik, malo se komu to nepravедno činilo; nu pošto počese i Magjari svoj jezik drugim narodnostim namećivati, promiense se ti nazori o narodnosti. Bukne revolucija 1848. g. koja strašnom rikom cielom potrese Evropom; uzrujan i nezadovoljni se narodi malko ohrabre i osvieste; počnu zahtjevati svoje pravice veleć: Zašto da samo jedan narod vlada i gospoduje, a ostali trpe i robuju? Zar nismo i mi državljani, koji imamo jednake dužnosti kako i vi? Zašto dakle neimamo i jednake pravice? Takva i slična zahtjevanja prodru u*

⁸ usp. M. Mirković: *O smislu i sadržaju narodnog preporoda u Istri u Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, str. 284. – 285.

sve slojeve (vrsti, redove) pučanstva neodoljivom hitrinom, kao silna voda, koja izvirać u visokoj gori, neda se lahko zaustaviti. Ideja narodnosti postade javnim mnjenjem te se dobrim uspjehom sve do današnjega dana razvija.

A Istra? Jeli i ona u tom kolu? I ona očuti rečenu godinu; ta stariji ti ljudi veseljem i radošću o njoj kazati znaju, kao o vremenu, kad se počeo buditi narod; ali ideja narodnosti neprodre duboko u srce, jer kao da nije bilo jošte tada tlo za nju pripravljeno.

Od onoga vremena napredovaše naša braća Hrvati i Slovenci u mnogočem; oni kojim bijaše već sudjeno, da će ih nestati s pozorišta Austrije, stupaju sada čvrstim korakom unapried. A mi? Mi obkoljeni njimi, ostadosmo pri starom kopitu; jadni ni makli se skoro nismo, neg dočim nam se sve dublje u zemlju zapadni susjed širi samo jadicujemo. Na što prudi jadicovanje? Ništa! Što dakle da činimo?

Trgnimo se, odlučimo uztrajno riečju, a još više činom raditi, počnimo si društva snovati, koja će uzbuditi narodnu samosviest: da protivnik vidi, da je još Istra u naših rukah; da se ne obistini Kandlerovo proročanstvo – da će se do 50 godinah (a hvala Bogu mnogo ih je već od tada prošlo) u cijeloj Istri samo talijanski govoriti. I Košut je vikao porugljivo: gdje je ta Hrvatska? Ja je nevidim.! Ali dočim se on tako s Hrvatskom porugavao, pokažu mu Hrvati, tko je junački sin. Ako hoćemo, i mi možemo, braćo Istrani, našu domovinu spasiti; zato žurno na posao, vi, koji se u tu stvar razumjete. Pripravljajte narod, da odvažno, kad uztreba, na birališće stupi, sviestan svoga prava. Ta zašto se nebi i u Istri jednom zastava narodne slobode razvila? Svi pristajmo uz tu zastavu i neostavljajmo je; makar se i na rubu groba nalazili, moramo ju razvit to nikad duhom klonuti. Kroz narodnost izobrazit ćemo si narod, kako nam to susjedni Slovenci svjedoče; zato nadržimo križem rukuh.⁹

⁹ *Naša sloga*, http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1873/6.pdf, god. IV., br. 6., Trst, 16. Marča 1873., str. 22., 17. 11. 2014.

Nacije i nacionalne zajednice i nacionalni identiteti moderni su fenomeni, pojavljuju se u Europi krajem 18. stoljeća, a izgrađuju se i neprekidno mijenjaju tijekom 19. i 20. stoljeća.¹⁰ *Na početku nacionalno – integracijskog procesa hrvatski je prostor bio politički razjedinjen, bez jedinstvenoga standardnog jezika, s latinskim ili talijanskim jezikom u upravi, odnosno s elitom odgojenom u njemačkom ili talijanskom duhu.*¹¹ Nepoznati autor u *Našoj slogi* donosi svoje tumačenje o događajima 1848. godine koje upotrebljava 25 godina kasnije što ima značajnu funkciju 1873. godine. To je jedna inačica prošlosti kojom se nastoji potaknuti emocije istarskih Hrvata i Slovenaca kako bi spoznali svoj hrvatski i slovenski nacionalni osjećaj naspram talijanskog nacionalizma kao što je to bilo na vrhuncu 1848. godine u Europi kada je došlo do snažnog razvoja nacionalnog djelovanja. Istarski su Hrvati polovicom 19. stoljeća ostvarili relativan kulturni i politički napredak, a s time su se počele stvarati i nove nacionalne vrijednosti.

Pokrajina Istra surađivala je sa Slovencima kao i s hrvatskim zemljama (Hrvatskom, Slavonijom) s kojim su istarski Hrvati dijelili zajednički identitet na temelju jezika, običaja, vjere pa i svijest o njihovoj međusobnoj pripadnosti i odanosti svojoj naciji kao primarnoj komponenti opredjeljenja. Istarski su preporoditelji zastupali težnju i prava svoje nacije u odnosu na talijansku etničku skupinu i naciju.

Države pogođene revolucijama 1848. godine, primjerice Francuska, Habsburško Carstvo, njemačke i talijanske države imale su značajne razlike u svojim društvenim i gospodarskim strukturama. Na široj razini, Zapadna je Europa imala nekoliko velikih zemljišnih posjeda, seljaci su zakonski bili slobodni, a postojala je srednja klasa. Dok je u srednjoj i istočnoj Europi vlasništvo nad zemljom ostalo koncentrirano u rukama plemstva, a srednja je klasa bila slabija i u manjini. Iako su postojale s jedne i druge strane specifične

¹⁰ usp. P. Korunić: *Nacija i nacionalni identitet* u *Zgodovinski časopis* 57, Ljubljana, 2003., str. 3.

¹¹ N. Šetić, M. Manin: *Prilike u Istri uoči i tijekom objavljivanja Naše sloge* u *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, Zagreb, 2007., str. 707.

okolnosti, bilo je i nekih zajedničkih karakteristika – 1848. godine Europa je još i dalje uglavnom bila ruralna s relativno malim brojem ljudi koji su živjeli u gradovima.¹²

U devetnaestom je stoljeću nacionalizam porastao na važnosti, a temeljio se na uvjerenju da bi ljudi koji dijele zajednički jezik, povijest ili kulturu trebali biti u mogućnosti vladati u svojim nacionalnim državama. Nacionalizam je postajao sve moćniji u Habsburškom Carstvu, u njemačkim i talijanskim državama.¹³

Među talijanskim je državama bila raširena liberalna uznemirenost zbog ustavnih reformi, ali kao i u njemačkim pokrajinama i u Habsburškom je Carstvu postojao nacionalizam koji se protivio vladavini Austrijskog Carstva. Godine 1831. došlo je do raznih ustanaka na čelu s tajnim društvima kao što su Karbonari koji su zagovarali unutarnje ustavne reforme. Njihov neuspjeh nagnao je Giuseppea Mazzinija na pomirenje ideala liberalizma i nacionalizma te da formiraju novo tajno društvo: Giovine Italia (*Mlada Italija*). Ova je organizacija postala brojnija tijekom 30. – ih i 40. – ih. Godina 19. stoljeća i njihove ideje su se naširoko čitale. Mazzinijeva knjiga *Dužnosti čovjeka* dala je talijanskim nacionalistima jednostavnu, ali koherentnu filozofiju s kojom će izazvati vlasti.¹⁴

Godine 1848. Europu je zahvatio novi revolucionarni val. Nezadovoljno svojim položajem građanstvo mnogih europskih država zahtijevalo je reforme. Nezadovoljstvo je raslo i među seljacima koje su pritiskale brojne feudalne obveze. Hrvatski je sabor u lipnju 1848. godine podržao ideju o federalnom preuređenju Habsburške Monarhije. Postavljen je zahtjev za ujedinjenjem hrvatskih zemalja unutar kojeg Trojedna kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije ima pravo na samostalnost te da službeni jezik bude hrvatski jezik. Iako se radilo o važnim pitanjima koje je trebalo rješavati u ustavnom parlamentu u Beču istarski Hrvati nisu pokazali veliki interes te su za taj

¹² usp. A. Todd: *Revolutions: 1789. – 1917.*, str. 11.

¹³ usp. Isto, str. 23.

¹⁴ usp. Isto, str. 37.

parlament bila izabrana četiri talijanska kandidata – Antonio Madonizza, Michele Fachinetti, Carlo de Franceschi, Francesco Vidulich, a samo jedan hrvatski zastupnik koji je predstavljao slavensko stanovništvo Istre bio je sudac Josip Vlah iz Kastva. Talijani, Hrvati i Slovenci imali su priliku na tim izborima pokazati razinu svoje nacionalne svijesti. Za talijansko je građanstvo ovo bila velika pobjeda nakon čega su njihovi zastupnici, u kolovozu 1848. godine, zatražili od vlade službeno priznavanje Istre kao talijanske zemlje te uvođenje talijanskog jezika u Istri kao službenog jezika. Glavna zapreka talijanskih zastupnika bila je u tome da dokažu da je Istra talijanska i da mora biti upravljana kao talijanska pokrajina. Bez dvojbe je veći dio Talijana Istre bio zanijet idejom da Istra uđe u sklop Italije kao što su i priželjkivali propast Monarhije. Smatrali su da su Talijani narod u kulturnom i političkom smislu po svim svojim obilježjima, dok su Slaveni bili raspršeni po pokrajini, nepovezani i bez obilježja narodne cjeline.¹⁵

U prosincu 1848. godine ministar unutrašnjih poslova Franz Stadion odbacio je njihove zahtjeve tvrdnjom da Talijani u Istri čine manjinu. Ističući slavensku većinu istarskoga stanovništva vlada nije prihvatila talijanske zahtjeve te je pozivala Hrvate i Slovence da ostanu vjerni Austriji i da se odupru talijanizaciji. No, Talijani su uspjeli u naumu da barem poneke općine u Istri upotrebljavaju talijanski jezik u uredima i školama što je dovelo do duge tradicije upotrebe talijanskog jezika u javnim poslovima, ali i političke neaktivnosti svećenika u Istri koji su bili jedini hrvatski intelektualci.¹⁶

Hrvatsko seljaštvo u ovim revolucionarnim zbivanjima nije bilo zainteresirano za nacionalno – politička pitanja. Budući da su bili izrabljivani od svojih gospodara željeli su se osloboditi različitih nameta i poreza te poboljšati svoj ekonomski status. Posebno se u literaturi spominje lupoglavska buna iz

¹⁵ usp. D. Šepić: *Hrvatski pokret u Istri*, str. 34. - 35.

¹⁶ usp. A. Cetnarowicz: *Narodni preporod u Istri: (1860 – 1907)*, str. 22.

1847.¹⁷ godine gdje su se nezadovoljni kmetovi u pazinskoj grofoviji pobunili protiv svojih gospodara. Nakon ukinuća feudalizma 1848. godine u Hrvatskoj u mnogim krajevima Istre seljaci su prestali plaćati porez i postali su slobodni zemljoposjednici. Ukinuće kmetstva bilo je za Istru vrlo značajno jer je omogućavalo njezin daljnji gospodarski napredak. Za vrijeme Bachova apsolutizma (prema ministru unutarnjih poslova Aleksandru Bachu koji je najzaslužniji za njegovo provođenje) ili neoapsolutizma koji je uveden 1851. godine u Istri je ponovno nametnuta germanizacija koja je otežavala širenje nacionalne svijesti te je s velikim olakšanjem dočekan njegov pad 1860. godine. Godine 1861. Istra je dobila svoj Zemaljski sabor koji je birao Zemaljsko vijeće. Budući da je taj sabor pogodovao imućnijim slojevima, odnosno Talijanima, bili su u mnogo boljem položaju od Hrvata i Slovenaca. Iste je godine na prvim izborima za Zemaljski sabor pobijedila Talijanska liberalna stranka, no u mandatu su bili i dva hrvatska biskupa – Juraj Dobrila i Ivan Vitezić. Već je na prvim zasjedanjima sabora počela borba za ravnopravnost hrvatskog i slovenskog jezika budući da je donesena odluka da je poslovni jezik sabora talijanski. U rujnu 1861. godine održani su novi izbori za sabor u kojem su većinu dobili Talijani, dok su Hrvati i Slovenci postigli četiri mandata. No time nisu bila prekinuta talijanska nastojanja da Istra dobije talijanski karakter što je dalo povoda biskupu Dobrili da *probudi* slavenski narod. No, širenje nacionalne svijesti bilo je izrazito sporo. Naime, u drugoj polovini 19. stoljeća Hrvati su u Istri bili potpuno politički i gospodarski podčinjeni talijanskoj buržoaziji.¹⁸ Bilo je to doba kada je započeo sudar siromašnog seljaštva s naletom kapitalizma. Građanstvo je u Istri bilo talijansko ili talijanaško (Hrvati koji su tako nazvani jer su se smatrali Talijanima), dok je seljaštvo bilo gotovo hrvatsko. Sraz hrvatskoga seljaštva i veleposjednika na političkom se polju sve više pogoršavala što se odrazilo i na nacionalnom polju. Ovakvi događaji doveli su do situacije da je hrvatski istarski

¹⁷ M. Strčić, P. Strčić: *Hrvatski istarski trolist*, str. 11.

¹⁸ usp. D. Šepić: *Hrvatski pokret u Istri*, str. 36. - 37.

seljak na prvi pogled - pritisnut talijanskom upravom - trebao biti nositelj nacionalne, borbene svijesti. Iako gospodarski slab, hrvatski se istarski seljak počeo vlastitim snagama izvlačiti iz gospodarske podvlaštenosti. Istarski su Hrvati osjećali da pripadaju hrvatskom narodu i široj jugoslavenskoj zajednici te da su brojčano nadmoćni što ih je potaknulo da mogu stvoriti uvjete koji će izmijeniti položaj u kojem su se nalazili. Pri kraju feudalizma te početkom kapitalizma u Istri se pojavila hrvatska građanska klasa čiji su predstavnici proizašli upravo sa sela i stavili se na čelo svih Hrvata Istre.

3. PREPORODNI POKRET U ISTRI

Sedamdesetih godina 19. stoljeća u Istru se počeo sa završenih studija vraćati prvi naraštaj intelektualaca sa svjetovnim obrazovanjem. Do tada su u redove hrvatske inteligencije ulazili samo teološki obrazovani Hrvati. Tako su u počecima hrvatskoga narodnoga preporoda nositelji uglavnom bili svećenici, poput porečko – pulskog i tršćansko – koparskog biskupa Jurja Dobrile (1812. – 1882.) koji je predvodio prvi naraštaj hrvatskih preporodnih djelatnika. Naime, padom neoapsolutizma stvorena je pokrajina Istra s Kvarnerskim otocima, sa Saborom i Zemaljskom vladom u Poreču. Pokrajina je bila dio Austrijskog primorja čije je Namjesništvo bilo u Trstu, a sve zajedno pripadalo je austrijskom dijelu Habsburške Monarhije. Pokrajinom je upravljao talijanaško - talijanski sloj koji je imao podršku austrijskih vlasti.¹⁹ Istra je stoljećima bila odvojena od ostalih hrvatskih krajeva. Hrvatsko stanovništvo živjelo je u unutrašnjosti Istre u selima i bilo je u podređenom položaju u odnosu na Talijane koji su uglavnom živjeli uz obalu u gradovima. Kako su se bavili zemljoradnjom, među Hrvatima nije postojalo razvijeno građanstvo niti inteligencija. Kada se 1861. godine²⁰ sastao Istarski sabor u Poreču među izabranim poslanicima bio je samo jedan Hrvat. Stoga nije čudo da je talijanski jezik proglašen službenim jezikom. Među Hrvatima je jedini obrazovani i narodno svjesni sloj bilo svećenstvo.

Najveće zasluge za prosvjećivanje istarskih Hrvata imao je biskup Juraj Dobrila, porečko – pulski, odnosno tršćansko – koparski biskup, rodom iz središnje Istre. Rodio se u siromašnoj obitelji u Velom Ježenju nedaleko Pazina 16. travnja 1812. godine, a osnovnu je školu završio u Tinjanu. U pučkoj su školi njegovi učitelji opazili da je Dobrila bistrouman te su ga poslali kod franjevacu u Pazin gdje je završio njemačku *normalku*. Potom je u Karlovcu

¹⁹ usp. M. Strčić, P. Strčić: *Hrvatski istarski trolist*, str. 7.

²⁰ usp. Isto, str. 12.

završio šestogodišnju gimnaziju. Zatim je pohađao sjemenište u Gorici gdje je studirao filozofiju i bogosloviju. Ondje je vrlo brzo napredovao te je već nakon treće godine studija (1837. g.) zaređen za tršćansko – koparskoga biskupa te je prvu mladomisnicu služio u Tinjanu. Dobrila je tijekom svog školovanja, posebno u Karlovcu i Gorici, uvidio negativan utjecaj talijanskog i njemačkog gospodarskog i upravnog sustava na razvitak hrvatskoga i slovenskoga naroda u Istri te se približio idejama hrvatskog i slovenskog narodnog preporoda. Nakon zaređenja nekoliko je mjeseci bio župnik u Munama i Hrušici, a zatim je krenuo na teološki fakultet u Beč (od 1839. do 1842.) gdje je doktorirao. Tamo je upoznao biskupa Josipa Jurja Strossmayera s kojim je stvarao planove za svoj budući rad. Nakon doktorata Dobrila se vratio u svoju tršćansku biskupiju sve do 1858. godine kada je postao porečko – pulski biskup. Od 1842. godine bio je u Trstu gdje je bio svećenik, propovjednik, ravnatelj djevojačke osnovne škole, ravnatelj sjemeništa, a od 1854. do 1858. bio je župnik i svećenik tršćanske katedrale. Pored toga, Dobrila se među tadašnjim hrvatskim svećenicima koji su služili u Trstu isticao i kao narodnjak. Među istarske hrvatske i slovenske svećenike širile su se nacionalne ideje iz Zagreba, preko Rijeke, Kastva i iz Trsta koje su potaknule narodnu svijest te je već 1848. godine bilo osnovano *Slavjansko društvo* čiji je član bio i Juraj Dobrila koji se nije bojao da će to štetiti njegovoj crkvenoj karijeri. Zalagao se za uvođenje hrvatskoga jezika u Sabor i škole te za gospodarski napredak Hrvata u Istri. Njegova skrb za hrvatski narod očitovala se i time što je u Trstu sastavio opširan molitvenik *Otče, budi volja tvoja!* Bio je to jedini tekst na hrvatskom jeziku u Istri koji je postao simbolom hrvatske nacionalne kulture i pismenosti druge polovice 19. stoljeća u Istri i na Kvarneru. Na prijedlog cara Franje Josipa I. papa ga je 21. 12. 1857. godine imenovao porečko – pulskim biskupom što je hrvatski i slovenski narod u Istri pozdravio s oduševljenjem. Tako je Dobrila došao do mogućnosti da radi za svoj narod u Istri ono što je njegov prijatelj Strossmayer radio za čitavu Hrvatsku. Dobrila se odmah založio da hrvatski narod u Istri dobije svoja

jezična i druga nacionalna prava u javnom životu i time postao narodni vođa narodnog preporoda.²¹

Talijanski povjesničar Angelo Vivante istaknuo je da je jedan od tri biskupa u porečkom saboru bio *Dobriła, koji je, nadahnut Strossmayerovim primjerom, bio prvi propagator slavenske nacionalne ideje u Istri.*²²

U Dobrilino se vrijeme širio iredentistički pokret među istarskim Talijanima što je potaknulo zbližavanje istarskih Hrvata i Slovenaca.

Istra je, naime, stoljećima bila na raskrižju romanske, germanske i slavenske kulture što je uvelike utjecalo na sudbinu hrvatskoga jezika u Istri. Iz ovoga proizlazi kako je višejezičnost duboko ukorijenjena u Istri. Hrvatski narodni preporod predstavlja nacionalnu, prosvjetnu i kulturnu borbu istarskih Hrvata. Ljudima koji su branili hrvatski jezik u Istri prigovaralo im se da ne postoji jedan zajednički slavenski jezik, već mnoštvo slavenskih dijalekata pa bi zato trebalo prihvatiti samo talijanski jezik. S druge strane tako se i talijanski u Istarskoj pokrajini govorio u raznim dijalektima te su preporoditelji imali pravo zahtijevati potpunu ravnopravnost jezika u javnom životu i Pokrajinskom saboru. *Formalno priznanje ravnopravnosti jezika pa i naroda ostvareno je prilikom otvaranja Sabora kad je vladin povjerenik održao svoj govor (1889.) i na hrvatskome jeziku, a do tada je to činio samo na talijanskome.*²³

U počecima hrvatskog narodnog pokreta u Istri je prevladavala jugoslavenska ideologija. Dobriła i njegovi suradnici bili su sljedbenici Josipa Jurja Strossmayera te su bili obuzeti idejom ujedinjenja Južnih Slavena. Od 1861. godine pa sve do svoje smrti bio je stalni član (virilist) Pokrajinskog sabora u Poreču te predstavnik u bečkom parlamentu do 1873. godine. Istarski je sabor imao 27 biranih i 3 stalna člana, a to su bili krčki, tršćansko – koparski i porečko – pulski biskupi. Tako su zajedno s Dobriłom u saboru zasjedali i

²¹ usp. B. Milanović: *Hrvatski narodni preporod u Istri I*, str. 211. – 222.

²² A. Vivante: *Jadranski iredentizam*, str. 126.

²³ N. Šetić, M. Manin: *Prilike u Istri uoči i tijekom objavljivanja Naše sloge u Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, Zagreb, 2007., str. 719.

tršćansko – koparski biskup Bartolomej Legat i krčki biskup Ivan Vitezić. Dobrila se u saboru neuspješno suprotstavljao istarskim talijanskim političarima koji su nastojali ograničiti osamostaljenje istarskih Hrvata, a poslije 1866. godine više nije nikada govorio u Istarskom saboru kako bi očuvao dostojanstvo biskupskoga položaja. Ubrzo nakon toga neki su talijanski zastupnici počeli raspravljati o tome kako bi biskupima trebalo ukinuti pravo da budu zastupnici kao virilisti te su sva tri biskupa prestala dolaziti u sabor. Dobrila je pokrenuo i drugi način borbe za narodno prosvjećivanje te je tako na njegovu inicijativu u Trstu počeo izlaziti kalendar *Istran*, ali objavljena su samo dva sveska i to za 1869. i za 1870. godinu. Urednik je bio slovenski svećenik Franjo Ravnik koji je služio kao svećenik ponajviše u hrvatskom dijelu Istre. Kalendar iz 1869. godine bio je pisan u duhu štosmajerovskog jugoslavenstva, dok je kalendar za 1870. godinu nosilo obilježje pravaške ideologije (Vjekoslav Spinčić, Matko Laginja). Bio je i idejni pokretač i utemeljitelj *Naše sloge* – prvih novina na hrvatskom jeziku u Istri. Godine 1875. na Carev je prijedlog razriješen dužnosti porečko – pulskoga biskupa te je imenovan tršćansko – koparskim biskupom. Dana 26. 9. 1875. bio je ustoličen u Trstu gdje je do smrti (13. siječnja 1882.) nastavio djelovati u pastoralnom i društvenom pogledu kao i u porečko – pulskoj biskupiji.²⁴

Mlada svjetovna inteligencija, ponesena Starčevićevom i Kvaternikovom idejom o samostalnosti Hrvatske države, vrativši se u Istru nije bila zadovoljna dotadašnjim razvojem hrvatskoga preporodnoga pokreta s Jurjem Dobrilom i Dinkom Vitezićem koji su bili naklonjeni jugoslavenskoj ideji Josipa Jurja Strossmayera i Franje Račkoga. Među radikalnije nastrojenim mladima osobito se isticao Matko Laginja uz svećenike Matka Mandića i Vjekoslava Spinčića. Početkom osamdesetih godina preuzeli su vodstvo hrvatskoga pokreta te su se u znatnoj mjeri morali osloniti na Dobriline rezultate koje su ocjenjivali negativno. Radikalizam Ante Starčevića krajem 60.- ih i početkom 70.- ih

²⁴ usp. B. Milanović: *Hrvatski narodni preporod I*, str. 228. – 254.

godina 19. stoljeća, pogibija njegova sumišljenika Eugena Kvaternika u Rakovici, privlačili su duh mnogih mladih ljudi u hrvatskim zemljama koje su bile neposredno pod Austrijom (Istra, Dalmacija, Kvarnerski otoci). Eugen Kvaternik i Ante Starčević zalagali su se da Hrvatska bude samostalna država te su se pozivali na hrvatsko državno i povijesno pravo.²⁵ Starčevićevi govori privlačili su Laginju koje je on na drukčiji način znao primijeniti u svom kasnijem političkom radu u Istri, prijeteci posebno austrijskoj birokraciji. Druga generacija preporoditelja, pod vodstvom Matka Laginje, zauzela je otvoreno antitalijansko i antitalijanaško stajalište. Ta je generacija bila pod jakim pravaškim, radikalnijim utjecajima. *Polazeći od činjenice da je Istra hrvatska zemlja, Matko Laginja, Vjekoslav Spinčić i Matko Mandić prihvatili su pravaške koncepcije o integraciji hrvatskih teritorija i hrvatskoga naroda, kao i o hrvatskom državnom subjektivitetu, te su se, u tom smislu, i zalagali za hrvatsku političku misao.*²⁶

Od 60. – ih godina 19. stoljeća na istarskom su prostoru djelovale dvije nacionalno – integracijske ideje koje su se razlikovale po političkom programu i dobi. Prva generacija narodnih preporoditelja djelovala je u razdoblju neoapsolutizma i promicala je ujedinjenje svih južnih Slavena, dok je druga generacija narodnih preporoditelja u Istri pravašku ideologiju Ante Starčevića prilagodila istarskim prilikama, a njihov je cilj bila velika Hrvatska u kojoj bi bila i Istra. Bili su protuaustrijski i protunjemački orijentirani, ali su za razliku od ostalih pravaša priznavali postojanje slovenskoga naroda i surađivali sa slovenskim narodnim pokretom. Za to se vrijeme talijanaško – talijanski pokret pretvarao u talijanski nacionalistički iredentistički pokret uz potporu Kraljevine Italije svjesni opasnosti otpora Hrvata i Slovenaca u Istri.

Matko Laginja rođen je u Klani (nedaleko Rijeke) 10. kolovoza 1852, a preminuo u Zagrebu 18. ožujka 1930. godine. Bio je pravnik, odvjetnik, upravni

²⁵ usp. P. Strčić: *Djelo Matka Laginje* u zborniku Ivan Matetić Ronjgov, sv. 5., 1996. – 1997., str. 26. – 27.

²⁶ N. Šetić: *Životni kraj Matka Laginje i posmrtno počasti koje su mu iskazane 1930. godine*, str. 162.

službenik, urednik, novinar, tiskar, književnik, pravni povjesnik, parlamentarni zastupnik, a prije svega političar i rodoljub. Osnovnu je školu završio u Kastvu, a od 1863. do 1871. godine pohađao je gimnaziju u Rijeci na hrvatskom jeziku. U školi mu je predavao nastavnički pripravnik Jelačić koji je bio vatreni pristaša Starčevićeve *Stranke prava*. Rijeka je u njegovim mladenačkim danima bila hrvatski kulturni i politički centar sve do Hrvatsko – ugarske nagodbe 1867. godine kada je pala pod kontrolu Budimpešte. U to vrijeme u Laginji se učvrstila nacionalna politička komponenta koja je još više došla do izražaja početkom sedamdesetih godina 19. stoljeća za vrijeme njegovog studija prava u Zagrebu, a potom i doktorata u Grazu 1885. godine s čime je i završio svoje školovanje. Kao odvjetnik se osamostalio 1890. godine i postao član odvjetničke komore u Trstu. Od tada pa sve do 1915. godine živio je u Puli gdje je imao i odvjetnički ured. Svoje javno djelovanje započeo je još kao riječki gimnazijalac sudjelujući u pripremama priredaba prve hrvatske čitaonice u Istri, u Kastvu, koja je osnovana 1866. godine u pokrajini Istri s Kvarnerskim otocima. Laginja je smatrao da se političko, kulturno i ekonomsko propadanje hrvatskoga naroda može zaustaviti čvrstom nacionalnom integracijom.²⁷

Budući da tada nije bilo moguće osnivanje hrvatskih političkih stranaka krenulo se u političku stvarnost putem kulturnih ustanova (čitaonice, tabori) u kojima se poticalo buđenje narodne svijesti istarskih Hrvata kao naroda koji je ravnopravan s drugima (talijanskim, austrijskim, njemačkim) te svijesti o vlastitome jeziku i kulturi hrvatskoga naroda. *To je razdoblje formiranja najvažnijih nacionalnih institucija, ostvarenja nacionalnog suvereniteta, uvođenja u život načela jednakosti i slobode, izgradnje moderne cjelovite političke zajednice, moderne nacije i nacionalne države.*²⁸

Na taborima (masovni narodni zborovi) se radilo izravno na osvješćenju naroda. Između 1870. i 1880. godine u Istri su se održavala četiri tabora, i to dva

²⁷ usp. P. Strčić: *djelo Matka Laginje* u zborniku *Ivan Matetić Ronjgov*, sv. 5., 1996. – 1997., str. 25. – 30.

²⁸ P. Korunić: *Nacija i nacionalni identitet* u zborniku *Ivan Matetić Ronjgov*, sv. 5., 1996. – 1997., str. 11.

među Hrvatima (u Kastvu i Lindaru) te dva među Slovencima (u Kubedu i u Dolini). Poslije 1880. godine održavale su se javne skupštine koje su sazivali pojedini zastupnici naroda ili političko društvo (primjerice *Edinost*) u središnja mjesta sviju kotara Istre. Na tim se skupštinama izvješćivalo o radu u saboru i u parlamentu i saslušalo želje i zahtjeve naroda koje su onda zastupnici iznosili u saboru i u parlamentu. To su bile političke škole za istarske Hrvate i Slovence.²⁹

Laginja je surađivao u *Našoj slogi*, a i sam se bavio književnim stvaralaštvom. Njegov prvi značajan politički angažman bio je 1870. godine u drugom godištu kalendara *Istran* gdje se predstavio pjesmom *Istranom* u kojoj je opisao stvarne probleme istarskoga Hrvata svoga vremena. Biskup Juraj Dobrila izdao je ove novine prvi puta 1869. godine koje su bile uređene u narodnjačkoj, Strossmayerovoj i Dobrilinoj varijanti južnoslavenskoga duha. Međutim, drugo godišće kalendara *Istran* preuzeli su pravaški nastrojeni gimnazijalci i studenti. Kalendar je bio ispunjen borbenašću i otvorenim porukama, a tome je pridonijela i Laginjina pjesma *Istranom*. Laginja je bio svjestan potrebe za buđenjem nacionalnog osjećaja istarskih Hrvata, njegove svijesti da pripada Hrvatskoj domovini i govori hrvatskim materinskim jezikom. Isto tako, Laginja je bio svjestan i nacionalnog istrebljenja i društvenog iskorištavanja istarskih Hrvata od strane Talijana. Bio je to početak novog vala istarskih pisaca u okvirima hrvatskoga narodnoga preporoda te je biskup Dobrila odbio dalje financirati kalendar koji je tako prestao izlaziti. Laginja je svoju nacionalno – političku orijentaciju javno objavljivao i u *Našoj slogi* 1874. godine pod naslovom *Hrvatskom narodu Istre i Otocih*.³⁰

Kalendar *Istran* personificirao je političkog protivnika talijanaško – talijanskome pokretu. U istom kalendaru 1870. godine Laginja u pjesmi *Istranom* jasno govori o hrvatskim zemljama i hrvatskom jeziku u prvome licu jednine u kojoj opisuje borbu istarskih Hrvata za oslobođenje od višestoljetne

²⁹ usp. D. Gruber, V. Spinčić: *Povijest Istre*, str. 239. – 240.

³⁰ usp. P. Strčić: *Djelo Matka Laginje* u zborniku *Ivan Matetić Ronjgov*, sv. 5., 1996. – 1997., str. 30.

tuđinske vlasti (*čeljad talijanska, Nemčija stara*) i ujedinjenje s ostalim hrvatskim zemljama. Laginja smatra i Bosnu i Hercegovinu kao hrvatsku zemlju čime dokazuje svoju pripadnost Starčevićевой pravaškoj političkoj ideologiji. Ova se pjesma udaljava od štrosmajerovske političke ideologije i dokazuje da su u Istri i Kvarnerskome primorju postojale pristaše obje navedene ideologije. *Moderno društvo razvija posve nov politički sistem. Nastaje dugo razdoblje formiranja modernih demokracija, koje postupno ostvaruju građanske slobode, višestranački politički sistemi.*³¹

Prvu bližu suradnju s hrvatskim političkim strankama u Hrvatskoj i Dalmaciji uspostavili su Vjekoslav Spinčić i Matko Laginja. Naime, razvili su vrlo dobre odnose u radu s riječkim Hrvatima s Erazmom Barčićem, Marijanom Derenčinom i drugima. Njihovo vezivanje na Starčevićevu Starčevićevu stranku prava bilo je i formalno uključivanje Istre u politički život Hrvatske.³²

U prvim godištima *Naše sloge* Laginja se pojavljuje kao autor niza *Basni* i to u IV. godištu *Naše sloge*.³³ Po uzoru na Dobrilu i Laginja se pridružio tom poduhvatu, kojem je osnovni cilj bio prosvjećivanje istarskoga seljaka ne bi li došao do nacionalne samosvijesti. Objavljivao je basne u stihovima i to čakavskim narječjem kako bi narodu bile što razumljivije i prihvatljivije, a tadašnjim istarskim prilikama zasigurno im je vrijednost bila vrlo značajna. Prosvjetiteljske basne mogle su upravo tako i biti shvaćene, kao u doba prosvjetiteljstva.

U istom godištu *Naše sloge* nalazimo još nekoliko pjesama nepotpisanih autora s tipičnom poukom. U drugoj kitici pjesme *Iskrice*³⁴ očituje se početni stupanj preporodnog rada, odnosno pokušaj da se istarskog hrvatskog seljaka

³¹ P. Korunić: *Nacija i nacionalni identitet* u *Zgodovinski časopis* 57, Ljubljana, 2003., str. 11.

³² V. Bratulić: *Političke stranke u Istri za vrijeme narodnog preporoda u Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, str. 311.

³³ *Naša sloga*, http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1873/2.pdf, god. IV., br. 2., Trst, 16. Januara 1873., str. 7., 17. 10. 2014.

³⁴ *Naša sloga*, http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1873/9.pdf, god. IV., br. 9., Trst, 1. Maja 1873., str. 35., 17. 10. 2014.

probudi te da mu se pomogne da stigne do potpune narodne – hrvatske svijesti o samome sebi.

*Ako hoćeš djecu dobro odgojiti,
Šalji ju u školu knjigu izučiti;
Ali dobro pazi, tko ti djecu budi,
Jer kakve su škole, takovi su ljudi!*

U *Izbornoj pjesmi*³⁵ nepoznatog autora isto tako se očituje politička pouka istarskom puku, aludiranje na toga čovjeka da i on može utjecati na svoju sudbinu.

*Ajde, ajde sa svih stranah
Ajde, braćo, amo,
Da slavensko svoje lice
Danas osvjetlamo.*

...

*Naša sreća i nesreća
U zakonih stoji.
Naš i za nas neka bude
Tko će da jih kroji.*

Narodna pjesma je pratila narod u izražavanju svih osjećaja i raspoloženja ljudi, isprepliću se sadržajno s motivima iz ostalih jugoslavenskih krajeva i upravo zbog toga nalazimo u njima mnogo misli i osjećaja u kojima se

³⁵ *Naša sloga*, http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1873/17.pdf, god. IV., br. 17., Trst, 1. Septembra 1873., str. 67., 17. 10. 2014.

stoljećima održavala živa svijest o pripadnosti istarskih Hrvata i Slovenaca hrvatskoj i slovenskoj, odnosno jugoslavenskoj zajednici.³⁶

Laginja se istaknuo i u otporu talijanaško – talijanskom pokušaju da jedina hrvatska kastavska općina u Istri ne padne u njihove ruke. Ubrzo je shvatio da ne može ostati do kraja dosljedan pravaškoj kroatističkoj varijanti. Suprotstavljajući se narodnjacima, Laginjina je generacija bila prisiljena stvoriti originalno pravaštvo istarsko – otočnoga tipa jer su na ovom području društvene i narodnosne prilike bile drugačije od onih u Banskoj Hrvatskoj. Tako se, primjerice, nije mogla prihvatiti Starčevićeva tvrdnja da su Slovenci *planinski narod* kada su istarski Hrvati bili svjesni da su oni poseban narod. Početkom 80. – ih godina 19. stoljeća Laginja je boravio u Trstu gdje je pomagao u izdavanju *Naše sloge*. U to vrijeme umro je Kastavac Mate Bastian pa i biskup Dobrila što je pridonijelo smjeni vodstva u uređivanju *Naše sloge*. Tako je urednikom novina postao svećenik Matko Mandić, također iz Kastavštine te Laginjina istomišljenik. Time je započelo drugo razdoblje toga utjecajnoga lista u skladu s Laginjnim zamislima sudarajući se s talijanaško – talijanskim hegemonizmom i austrijsko – njemačkom birokracijom. Laginjina pravaška generacija slijedila je učenje Ante Starčevića te su u početku smatrali Slovence dijelom hrvatskoga naroda. No, osamdesetih godina 19. stoljeća Laginja je nailazio na dobru suradnju sa Slovencima pa je počeo shvaćati da se suradnja sa Slovencima Istre mora nastaviti na temeljima koje je donijela prethodna, tj. šrossmayerovska generacija - da su Slovenci jedan, a Hrvati drugi narod kojima je neprijatelj bio samo jedan, talijanaško – talijanski. Dotadašnje su vođe hrvatskoga pokreta u Istri – biskup Dobrila, Dinko Vitezić i Mate Bastian – spriječili silovite nalete romanizatora čuvajući stare hrvatske tradicije. Tako je, primjerice 1866. godine otvorena prva čitaonica u Kastvu, 1868. pokrenuta je prva periodika – kalendar *Istran*, a 1870. godine pokrenute su i prve novine u Trstu – *Naša sloga* te je

³⁶ usp. V. Bratulić: *Političke stranke u Istri za vrijeme narodnog preporoda u Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, str. 292.

spašena jedina općina u hrvatskim rukama – kastavska zajednica. Budući da se talijanaško – talijanski sloj osjećao sve ugroženijim postali su agresivniji i u gospodarskom i u nacionalno – političkom pogledu. Podrška im je dolazila i iz tek ujedinjene Kraljevine Italije u kojoj se stvarala prva iredentistička udruženja, a u čijim su se planovima našli i hrvatski krajevi na istočnoj obali Jadrana. Talijanaško – talijanski protivnici u Istri su i dalje intenzivno radili na denacionalizaciji Hrvata i Slovenaca te su počeli stvarati nova politička i gospodarska udruženja. Godine 1882. Laginja se otvoreno ubacio u političku borbu kao kandidat za zastupničko mjesto u pokrajinski, Istarski sabor u Poreču. Izbori za porečki Sabor 1883. godine bili su značajna prekretnica u političkom životu Istre jer je do tada Poreč bio čvrsto uporište protivničkoga talijanaško – talijanskoga vladajućeg sloja gdje se govorilo samo talijanskim jezikom. Protivnici nisu odmah uočili opasnost od strane ambicioznih hrvatskih intelektualaca, no uspjeh nije mogao izostati. Naime, u Sabor je odjednom bilo izabrano čak pet hrvatsko – slovenskih zastupnika, a to su bili Spinčić, Laginja, Zamlić, Štrk i Slovenac Križanec. No uz pomoć falsifikata i sile Spinčiću, Štrku i Križancu poništili su poslaničke mandate, ali su u sabor ipak ušli pravnik Matko Laginja i svećenik Vinko Zamlić jer im nisu mogli naći niti najbezazleniji izgovor za osporavanje mandata. Pojava Laginje u Saboru bila je novost jer su od početka rada pokrajinskog Sabora u Poreču (1861. g.) zastupnici Hrvata bili svećenici. Protivnici su znali da je sposoban jer su ga upoznali iz vremena borbi za kastavsku općinu. Dana 21. kolovoza 1883. godine Laginja je započeo svoj prvi zastupnički govor na talijanskom jeziku, a zatim je prešao na svoj materinski hrvatski jezik.³⁷

U svih pokrajinah sa mješovitim pučanstvom, saborski predsjednici služe se u svom govoru u zemlji običajnim jezicima, da tako pripoznaju ravnopravnost svake narodnosti. Dr. Vidulich govorio je samo talijanski i tim pokazao najjasnije, što drži do našega naroda. Ista bečka stara Presse, novina u obće malo

³⁷ usp. P. Strčić: *Djelo Matka Laginje* u zborniku Ivan Matetić Ronjgov, sv. 5., 1996. – 1997., str. 31. – 35.

prijazna Slavenom, čudi se, što nije kod otvorenja sabora u Poreču predsjednik izrekao niti jednoga stavka u hrvatskom jeziku. Nu morala se je još jače začuditi, kao što se je začudio sav plemenito misleći sviet, kad se je razglasilo, što se je dne 21. prošloga mjeseca dogodilo u Poreču. Davna je već želja istarskih Hrvatah i Slovenacah da njihovi zastupnici uvedu naš jezik u istarsku sabornicu, da tako pred javnim svietom zasviedoče svoj politički obstanak u zemlji. Razlozi, kojih danas nećemo spominjati, nedopustiše nam, da se ta naša vruća želja nije mogla prije izpuniti; nju je napokon oživotvorio velevriedni naš zastupnik g. Matko Laginja. ... Matko Laginja dobiv rječ, sa nekoliko riečih talijanski izrečenih izjavi, da će se služiti svojim materinjim jezikom hrvatskim te počme ujedno hrvatski govoriti proti nezakonitosti pazinskih izborah u ladanjskih obćinah. Na to nastade silna buka u sabornici; gospoda na galeriji viču i urliču kao da se nalaze na ulici deruč se: fora, fora. Eto našto je spao naš sabor, kad se galerije usudjuju vikati zastupnikom naroda, vršećim svoju svetu dužnost, neka izadju! Čim je naš zastupnik izustio prvu hrvatsku rječ, dignu se naglo saborski podpredsjednik g. Dr. Amoroso te demonstrativno ostavi dvoranu, a za njim svi zastupnici talijanske stranke. ... Saborski predsjednik nakon što je na opetovanu buku dao izprazniti galerije, ukori postupak saborske većine te izjavi, da ima g. Laginja pravo govoriti u jeziku hrvatskom, kao jeziku, koji se u zemlji govori, te ga umoli, da nastavi svoj govor. Našemu zastupniku stajalo je mnogo do toga, da navede u saboru sve nezakonitosti koje su se prigodom izborah dogodile te da obrani zakoniti izbor naših zastupnikah. Predvidjajuć veliki nemir, odlučio se težkom mukom, da nastavi svoj govor u talijanskom jeziku. Govorio je tudjim mu jezikom sat i pol i to u čistoj talijanščini, kao što su sami protivnici pripoznali.³⁸ Kada je, dakle, napetost popustila Laginja je nastavio govoriti na talijanskom jeziku protestirajući protiv incidenta i protiv poništenja mandata trojice hrvatskih zastupnika. Evo što je Laginja izjavio:

³⁸ *Naša sloga*, http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1883/17.pdf, god. XIV., br. 17., Trst 1. Septembra 1883., str. 72., 18. 10. 2014.

Sveta mi je dužnost prije svega oštro protestovati protiv postupanju većino ovoga visokoga sabora. Imam ovdje stenografično Izvlešće 12. sjednica od 23. oktobra 1800., kad je zastupnik poštovanl Ravnik bio očitovao, da mu pristoji pravo govoriti u svojem jeziku to jest slovlnskl, jer je znao bolje tako, nego talijanski. To pravo priznalo mu je i visoko predsjedništvo. Iz zapisnika sjednice nevidi se, da bi poštovani zastupnici bili izašli iz dvorane. To je bilo godine 1800. – sada smo u god. 1883. Sudite dakle, koliko ste u tom pogledu napredovali!³⁹

Neuspjeli pokušaj da se drži prvi hrvatski govor u saboru kao i bijeg iz Poreča Laginja je politički vrlo vješto iskoristio u korist pokreta kojemu se u pravim trenucima stavio na čelo.

Hrvatskim je jezikom probio led, koji nas je dosada sapinjao, mi mu u ime cieloga našega naroda najtoplije blagodarimo. Našim jezikom čitaju se slavospjevi Svevišnjomu kod sv. Mise, našim jezikom imademo se i politički podignuti. Odsada neće više naši zastupnici, ma spali na jednoga, u saboru govoriti drugačije nego hrvatski pa htio ili nehtio Amoroso i družina slušati. Pred dvadeset je godinah u Dalmaciji jedini zastupnik Pavlinović proslovio hrvatski, danas se u dalmatinskom saboru već skoro ništa nečuje talijanski. Kolika se je graja podigla u Gorici kad je pokojni Dr. Laurić progovorio u goričkom saboru slovenski, danas se tamo mirno razpravlja talijanski i slovenski. Početak je težak, pomoći će Bog i naša narodna sviest. ... Danas želimo još spomenuti, kako so jo svjetina iz Poreča i ona naručena iz nutarnje Istre ponašala prema našim zastupnikom. Naši zastupnici insultirani su na ulicah grada Poreča kao kakvi razbojnici; svjetina nabacivala ih s gnjilim voćem a sami bijahu u onih tijesnih ulicah grada u očitoj pogibelji života. Vladin zastupnik, koji se je izrazio g. Matku Laginji, da je mogao predvidjati, da će zastupnici otići iz sabornice, kad prosbori hrvatski, čuo je i vidio kako svjetina buči i larma pred sabornicom pa ipak nije poduzeo nikakvoga koraka,

³⁹ *Naša sloga*, http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1883/19.pdf, god. XIV., br. 19., Trst, 1. Oktobra 1883., str. 81., 18. 10. 2014.

da štiti i brani čast i ugled nepovredljivih zastupnikah. Ovu činjenicu neće naši zastupnici tako lahko pregoriyeti te se nadamo, da će sve moguće učiniti, da si svoju čast i ugled obrane. Naša preostala dva zastupnika Laginja i Zamlić videć, da bi svojim daljnim boravkom u poreču mogli nastradati, nemogoše uz najbolju volju više sudjelovati u saboru, gdje jim nije zajamčena osobna sloboda i sjegurnost, potajno ostaviše po kopnu grad Poreč u jutro dne 22. prošloga mjeseca. Prije nego će ostaviti Poreč, izjaviše pismeno saborskomu predsjedniku uzrok njihovoga bjega i telegrafičnim putem izvjestiše ministra predsjednika u Beču grofa Taffea o porečkim događajih moleć ga, da odredi shodna. Talijanska stranka odobrila je bez daljnjo razprave sve predloge juntine te u dva, tri dana iscrpi sve poslove tako, da je predsjednik već dne 28. prošloga mjeseca zaključio sabor. Naši jih nemute i neće jih mutiti, dok nebude zajamčeno našim zastupnikom, da mogu vršiti svoju dužnost a da ne kladu u pogibelj života. Naći će se u Istri grad, koji će nam pružati jamstvo, da se tamo talijanskom kulturom napojena rulja nebi usudila insultirati naše zastupnike. Takav grad postoji u pokrajini. Talijani so ga boje kao vrag tamnjana jer u njemu vlada red i pravica. U njemu će slobodno i naši zastupnici podignuti svoj glas na zaštitu i za pravo potlačenog nam roda.⁴⁰

Čitava je Istra saznala za nemile događaje, novine su prenijele opise, a talijanaško – talijanska i austrijsko – njemačka javnost shvatile su da su izgubile odlučujući politički poen, dok se Kastavac Laginja probio na pozornicu zbivanja Austro – Ugarske Monarhije.

Na modernom političkom sistemu svaki narod organizira cjelokupni javni život i mobilizira cjelokupnu javnost.⁴¹

Sve čvršće organizirana Laginjina generacija preporodnih boraca postizala je značajne uspjehe. Prije svega, jačali su hrvatski utjecaj u pojedinim općinama, zatim se Laginja okrenuo gospodarskim problemima hrvatskog seljaštva Istre.

⁴⁰ *Naša sloga*, http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1883/17.pdf, god. XIV., br. 17., Trst, 1. Septembra 1883., str. 72., 18. 10. 2014.

⁴¹ usp. P. Korunić: *Nacija i nacionalni identitet* u *Zgodovinski časopis* 57, Ljubljana, 2003., str. 11. – 12.

Naime, na nekadašnjem austrijskom dijelu Istre seljaci su bili oslobođeni feudalnih odnosa 1848. godine u tadašnjoj građanskoj revoluciji, ali opterećeni visokim davanjima, pokrajinskim i državnim porezima. Istovremeno su se počeli stvarati kapitalistički odnosi, ali na sve težim uvjetima privređivanja pa je selo naglo počelo siromašiti. Od 1885. godine Laginja je krenuo u borbu za olakšavanje dažbina i smanjenje, za razduživanje imanja te za uklanjanje lihvara. Tako je u Kastvu otvorio *Delavsku školu* čiji je prvi predsjednik postao upravo on te je otvorio i prvu gospodarsku zadrugu u Istri. Uspješan je bio i Laginjin potez kada je pridobio uvaženog čelnika hrvatskoga pokreta, štrosmajerca Dinka Vitezića – pravnika i financijskog stručnjaka s otoka Krka, jedinoga hrvatskoga zastupnika Istre i Kvarnerskih otoka u Carevinskom vijeću (Bečkom parlamentu zapadnoga dijela Habsburške Monarhije) od 1873. do 1891. godine. Godine 1884. Vitezić se oštrim govorom u Parlamentu svjesno izložio posljedicama te je ubrzo i umirovljen, no i dalje je podržavao politički smjer pravaša, a zamijenio ga je Vjekoslav Spinčić na poslaničkom mjestu za istočnu Istru. Nova Laginjina pobjeda bila je izbor za poslanika u Bečki parlament 1891. godine pa je hrvatski pokret konačno dobio dva predstavnika u Beču. Laginja je za sobom povukao i dio jugoslavenskih zastupnika, počeo je napadati vladinu politiku prema Istri, posebno u pogledu gospodarske politike koja je taj bogati kraj pretvorila u jednu od najsiromašnijih austrijskih pokrajina.

U međuvremenu, Rim je sve otvorenije pokazivao težnje da se aktivnije umiješa u imperijalističku preraspodjelu svjetskih bogatstava. Sve su više jačala iredentistička usmjeravanja državnih interesa na istočnu obalu Jadrana gdje je u ugroženim talijanaško – talijanskim vladajućim krugovima iredentizam našao plodno tlo. Talijanaško – talijanski iredentisti započeli su otvarati talijanske škole u hrvatskim selima kako bi obrazovali mladi kadar odnarođenih Hrvata koji bi se u novim uvjetima i dalje mogao nametnuti istarskim Hrvatima te vladati njima. Laginja je odgovarao istom mjerom te je osnovao *Družbu sv. Ćirila i Metoda* koja se brinula za otvaranje hrvatskih osnovnih škola. Cilj ove

Družbe bio je odgovoriti na odnarođivanje koje su u Istri provodile organizacije *Lega nazionale* i *Pro patria* iz Italije. Sve su se više zaoštravali odnosi prema zabrani upotrebe hrvatskoga jezika u javnom životu, odnosno u općinama, sudovima i školama. Tako je 1891. godine u Puli pokrenuo zadrugarski pokret koji je bio osnažen sustavom manjih bankarskih institucija – *Istarska posujilnica* - najveći hrvatski novčarski zavod u Istri kojim je učvrstio gospodarski položaj hrvatskog istarskog seljaštva. Isto tako, u Puli je Laginja otvorio i tiskaru u kojoj je tiskao *Našu slogu* koja je preseljena iz Trsta. Poreč je i dalje ostao glavno središte Istre, ali je gubio prvenstvo pred Pulom koja je tada pretvorena u najveću ratnu luku Monarhije. Laginja je ubrzo u južnoj Istri stekao glas energičnog, nepokolebljivog i časnog čovjeka te je imao veće mogućnosti za djelovanje gdje su desetljećima prevladavali protivnici.

Godine 1907. Laginja je trijumfirao na izborima jer je osobno izabran u Bečki parlament uz još dva hrvatsko slovenska predstavnika, kastavske svećenike Vjekoslava Spinčića i Matka Mandića. Pojava trojice hrvatskih zastupnika u Beču označila je vrhunac hrvatskoga političkoga i nacionalnoga pokreta u pokrajini. Definitivno je Habsburškoj Monarhiji i Europi pokazana snaga hrvatskoga sela i hrvatske građanske klase. Stranka Hrvata i Slovenaca pokazala se ovom prigodom kao najjača politička stranka u cijeloj pokrajini te se od tada ni na koji način nije mogla prikriti činjenica čija je ustvari Istra. Istra je pokazala javnosti da ima slavenski, južnoslavenski, a osobito hrvatski i slovenski karakter. Prema nekim mišljenjima bilo je to i svojevrsno dostignuće hrvatskoga narodnog preporoda Istre i Kvarnerskih otoka s dijelom današnjega grada Rijeke. Međutim, u tim trenucima velikog, pa čak i pretjeranog oduševljenja, čini se da je precijenio i rezultat pobjede i svoje snage i snagu naroda te je došao do svojeg vrhunca, odnosno Laginja je bio dobar građanski političar koji nije bio revolucionarno raspoložen. Iako je nakon 1907. godine Laginja postao zamjenik pokrajinskoga zemaljskoga kapetana koji je i dalje ostao talijanaško – talijanski predstavnik, iako je u Istarski sabor ušao veći broj

hrvatsko – slovenskih zastupnika, iako je nastojao uspostaviti užu suradnju hrvatsko – slovenskih i talijanaško – talijanskih građanskih predstavnika u otporu prema Beču nije se u povijesnom smislu za sudbinu Istre moglo dogoditi ništa presudno. Sve veći pritisak austrijskih vlasti u Istri, uz sve snažniji pritisak Kraljevine Italije i njezinih iredentističkih krugova s jedne strane te sve bolje suradnje između hrvatskih i srpskih političara u Austro – Ugarskoj u borbi protiv Beča i Budimpešte utjecale su da Laginja promijeni pravaško uvjerenje te se približi jugoslavenskim koncepcijama. Laginja je, naime, već od 90. – ih godina 19. stoljeća postepeno počeo napuštati radikalne ideje te se početkom 20. stoljeća sve izrazitije počeo vraćati na Dobrilina i Vitezićeva nacionalno – politička stajališta te je takav dočekao i Prvi svjetski rat. Kada je Italija 1915. godine napustila Austro – Ugarsku i Njemačku, Istra je kao pogranična pokrajina postala ratno područje. Laginja je tada boravio u Opatiji, Beču i Zagrebu gdje je i umro 18. ožujka 1930. godine. U međuvremenu se pokazalo da Austro – Ugarska kao država nije vječna te je 1917. godine postao aktivni pobornik Svibanjske deklaracije kojom se tražilo ujedinjenje Hrvata, Srba i Slovenaca u Austro – Ugarskoj. Nakon sloma Monarhije, 1918. godine, Laginja je postao aktivan u radu Narodnog vijeća kratkotrajne Države Slovenaca, Hrvata i Srba te je kao njegov član bio i povjerenik za Istru od 1918. do 1919. godine. S tog je mjesta mogao pratiti talijansku okupaciju Istre i Kvarnerskih otoka i ostalih dijelova naše obale čime je osobno doživio i tešku tragediju. Od 1919. do 1920. godine bio je jedan od zastupnika Istre u Privremenom narodnom predstavništvu Kraljevine SHS, a od 1920. postao je i banom Hrvatske i Slavonije. Međutim, od 1919. godine njegov rad više nije bio povezan s narodom Istre, iako je duboko suosjećao u njegovoj tragediji. Istarski Hrvati ušli su u sastav Kraljevine Italije, a čak je i njegova rodna Klana pripala Italiji. Bio je to potpuni slom Laginjine političke borbe. Naime, u nekoliko godina uništeni su svi naponi koje je Laginja postigao u političkom, gospodarskom i kulturnom životu Istre i Kvarnerskih otoka. Rapalski je ugovor odredio sudbinu Laginjina

dotadašnjega djela. U Kraljevini SHS Laginja je smatrao da bi rješenje trebalo potražiti u federalističkom uređenju državne zajednice. Pri kraju života, Laginja je doživio napade i od strane mladih istarskih emigranata koji su ga optuživali za teško stanje istarskih izbjeglica. U času Laginjine smrti, u punom zamahu šestosiječanjske dikature u Kraljevini Jugoslaviji fašizam je u Istri ugušio narodni život na političkom, ekonomskom, kulturnom i prosvjetnom polju. Tada je u javnom životu izbrisan svaki trag Hrvata i Slovenaca, odnosno mijenjaju im se imena i prezimena te se činilo da je fašistički režim postigao sve ciljeve talijanaško – talijanskih iredentista iz 19. stoljeća. Ipak, neosporno je da Matku Laginji treba priznati veličinu njegova prohrvatskog djelovanja u kojoj su istarski Hrvati spoznali nacionalnu pripadnost te su tako bili spremni oduprijeti se silovitom naletu protivnika.⁴²

⁴² usp. P. Strčić: *Djelo Matka Laginje* u zborniku Ivan Matetić Ronjgov, sv. 5., 1996. – 1997., str. 35. – 51.

4. TALIJANSKI IREIDENTIZAM U ISTRI

4.1. Pojava talijanskog iredentizma

Iredentizam dolazi od talijanske riječi *irredento* što znači *neoslobođen*, koji je pod tuđom vlašću, a podrazumijeva težnju nacionalnih manjina u nekoj zemlji da se sjedine s maticom zemljom.⁴³

Nakon 1848. godine Italija je ostala rascjepkana i podijeljena na niz manjih državica i kneževina najčešće pod tuđom vladavinom Burbonaca i Habsburgovaca tako da je tek manji dio pripadao nacionalnoj kući Savoja. Među Talijanima sve je više jačala svijest o pripadnosti jednom narodu. No i nakon Bečkog kongresa 1815. godine talijanski je prostor i dalje ostao rascjepkan na niz državica. Gospodarski je najrazvijenija država bila Kraljevina Sardinija koja se sastojala od Sardinije, Genove i Pijemonta, a pijemontsko – sardinijski kralj bio je Carlo Alberto. Kraljevstvo dviju Sicilija – Sicilija i cijela južna Italija s Napuljem bila je pod vlašću španjolskih Burbonaca, u srednjoj Italiji stvorena je Papinska Država dok je lombardsko – venetsko područje kao i ostali dijelovi srednje Italije (Toskana, Parma, Modena) bilo pod Austrijom. Austrijski ministar – predsjednik Meternich istaknuo je da Italija postoji samo kao zemljopisni pojam te da je Austrija najjača sila koja će pomagati i Burboncima u suzbijanju bilo kakvih talijanskih nacionalnih ideja.⁴⁴

U takvim okolnostima, 1818. godine u Napulju se javlja tajno političko udruženje *Carboneria* koje je težilo za ujedinjenjem Italije kao republike. Karbonari (*ugljenar, član tajnog revolucionarno – demokratskog udruženja (karbonerije) osnovanog u Italiji početkom 19. stoljeća, koje se borilo za nacionalno oslobođenje i ujedinjenje Italije, za uvođenje demokratskih ustanova,*

⁴³ B. Klaić: *Rječnik stranih riječi*, str. 611.

⁴⁴ usp. A. Cukrov: *Između obrazovanja i denacionalizacije*, str. 58.

postojalo do 40. – ih godina 19. stoljeća)⁴⁵ su smatrali da buduću Italiju treba činiti Apeninski poluotok sa svim obližnjim otocima i čitava istočna obala Jadrana. Pokrenuli su niz revolucionarnih ustanaka koje su završile bez uspjeha, nakon čega je ta revolucionarna organizacija propala, a njezinu je ulogu 1831. godine preuzelo revolucionarno društvo *Mlada Italija* koje je radilo na oslobodjenju talijanskog nacionalnog prostora i njegovom ujedinjenju, a predvodio ju je Giuseppe Mazzini.⁴⁶ Godine 1860. u svojoj knjizi *Čovjekove dužnosti* zagovarao je savez s Južnim Slavenima, a ovako je označio granice ujedinjene Italije *gdje šestar poboden u Parmi opiše luk na Soči, tu je istočna granica Italije.*⁴⁷ Giuseppe Mazzini bio je veliki prijatelj Slavena i pobornik ujedinjenja Južnih Slavena u kojima je vidio saveznike Italije u borbi protiv Austrije. Veliki državnik Italije, Camillo Cavour, također je podržavao buđenje Južnih Slavena te nikako nije htio da talijanska politika ostavlja dojam kao da teži za Trstom, Istrom i Dalmacijom. *Slavenska rasa, kaže on, odlučna, brojna, stoljećima potlačena, hoće postići svoje potpuno oslobođenje..., njena je pobuda pravedna i plemenita, za nju se bore još priproste horde, ali smione i odlučne, njoj je dakle suđeno pobijediti u ne tako dalekoj budućnosti.*⁴⁸ Pacifico Valussi bio je furlanski novinar i jedan od navedenih koji je posvetio posebnu pozornost pitanju Istre. On je zamišljao kako *treba uvjeriti ovu našu braću (iz Trsta i Istre) da oni, koliko godi bili simpatijama povezani s nama, ne smiju odvojiti svoje interese od susjeda koji su im za ledjima.* U ovoj se rečenici naročito ističe slavenstvo kojeg Valussi želi dugotrajno povezati s Italijom, stvorivši od Trsta i Istre neutralne zone u kojima dva naroda moraju pripremiti temelje mirnoga suživota.⁴⁹

Revolucionarni pokreti i težnje talijanskih država za sjedinjenjem su se nastavili. Godine 1859. došlo je do ustanka u Parmi, Modeni i Toskani koje su se 1860. godine priključile Kraljevini Sardiniji. Godine 1860. izbio je ustanak u

⁴⁵ B. Klaić: *Rječnik stranih riječi*, str. 665.

⁴⁶ usp. D. Šepić: *Hrvatski pokret u Istri*, str. 224. – 225.

⁴⁷ usp. A. Vivante: *Jadranski iredentizam*, str. 75.

⁴⁸ Isto str. 76.

⁴⁹ usp. Isto, str. 55. – 57.

južnoj Italiji i Napulju, a na čelo ustanka stao je Giuseppe Garibaldi. Tada je u Napulju srušena apsolutna vlast Bourbona te je proglašeno ujedinjenje s Kraljevinom Sardinijom čime je 1861. godine stvorena Kraljevina Italija, a sardinski kralj Vittorio Emanuele II. proglašen je njenim prvim kraljem. Glavni grad te prve ujedinjene Cavour – Garibaldi – Vittorio – Emanuelove Italije bio je Torino, glavni grad dotadašnje kraljevine. Kada je Austrija 1866. godine bila poražena od Pruske, Italiji je priključena i Venecija, a ujedinjene Italije završeno je 1870. godine kada je Kraljevini Italiji priključen preostali dio Papinske države. Time je nacionalni prostor Italije bio uglavnom zaokružen, no tek ujedinjena Italija je smatrala da su izvan njezinih granica preostala još neka područja koja je smatrala svojima.⁵⁰

Godine 1849. Valussi je bio najjasniji antianeksionist, a već 1861. godine smatrao je da bi granice Italije trebale biti povučene na Triglavu. Snježniku i Učki jer su to prirodne granice Italije. Zahtijevao je sjedinjenje Julijske krajine, koju su činili Hrvati i Slovenci u Istri, Trstu i Goriškoj, s Italijom jer su oni za njega bili tek zaostali narod, nesposobni da se uzdignu pa čak i voljni nestati u talijanstvu.⁵¹ Nakon poraza Italije 1866. godine Austriji je oduzeta, a Italiji pripojena Venecija, ali ne i Trst i Istra. Mazzini je tada prosvjedovao zbog mira te pisao da su Julijske i Koruške Alpe talijanske te da je istarsko primorje istočni dio i dopuna mletačkog primorja. Tvrдио je da je zbog etnografskoga, političkoga i trgovačkoga razloga Istra potrebna Italiji kao što su južnim Slavenima potrebne dalmatinske luke. *Veliki apostol narodnosti prelazi preko nacionalnog prava, obuhvaćajući poluotokom Trst, Postojnu, Kras administracijski potčinjen Ljubljani i Tirol sve do s onu stranu Brunecka (Brunopoli).*⁵²

U vrijeme dok se iredentizam tek počeo razvijati Camillo Cavour izjavljivao je da Slaveni žele potpunu slobodu i uspostavu vlastite države kao što to želi i Italija. No, već 60. – ih godina 19. stoljeća predvidio je uređenje Italije u

⁵⁰ usp. A. Cukrov: *Između obrazovanja i denacionalizacije*, str. – 61. – 63.

⁵¹ usp. A. Vivante: *Jadranski iredentizam*, str. 68.

⁵² usp. Isto, str. 75.

kojoj bi jedna od država trebala biti Gornja Italija koja bi obuhvaćala Pijemont, Lombardiju, Veneciju, Furlaniju i obale uključivo i one Dalmacije. To što Trento, Gorica, Trst i Istra nisu direktno spomenuti govori o Cavourovoj diplomatskoj vještini. Godine 1860. u jednom pismu kraljevskom komesaru Lorenzu Valeriju u Anconi Cavour piše o počecima tršćanskoga talijanstva. *Vrlo je korisno održavati dobre i aktivne odnose s Trstom, koji se, kako mi kažu, pokazuje manje najvjernijim i više talijanskim.* Bojeći se da bi njegove riječi mogle biti krivo shvaćene dodao je: *Nije posrijedi da ja pomišljam na skoro priključenje toga grada. Ali dobro je sijati, kako bi naši sinovi mogli ubirati,* ali ubrzo je otkrio svoje skrivene misli: *Valja izbjegavati svaki iskaz, iz kojega se može zaključivati kako novo talijansko kraljevstvo kani osvojiti ne samo Veneto, nego i Trst, s Istrom i Dalmacijom. Ja ne predviđam da po gradovima duž obale ima središta talijanskoga stanovništva, po rasi i težnjama. Ali po selima je svekoliko stanovništvo slavenske rase, i bezrazložno bismo se mogli sukobiti s Hrvatima, Srbima, Mađarima i svima njemačkim narodima, pokazujući da želimo tako prostranom dijelu srednje Europe oduzeti svaki izlaz na Sredozemlje. Zasad je korisno ograničiti se na dobro utvrđivanje Ancone; to će biti korak spram blistavu napredovanju u budućnost, koju naši unuci neće prekasno dosegnuti.* Cavour je diplomatski veoma razborit, no njegove su izjave izrazito jasne. On je jasno iskazao posezanja za istočnom obalom Jadrana te je neposredno prije smrti istaknuo da se Kraljevina Italija mora pobratimiti se s Južnim Slavenima kako bi postala europski relevantna država.⁵³

Nakon Cavourove smrti premijer Alfonso Lamarmora mislio je samo na dobivanje Venecije i talijanskog dijela Tirola, nikako na Trst i Istru. *Ako bi nam palo na um da uzmemo cijeli Jadran (?), uključivši Trst, koji ima ogromnu vrijednost za jadranski promet, Njemačka bi se mogla pokrenuti; ali kad je riječ o Veneciji, bez protezanja naših težnja sve do Trsta, što vjerujem da nikome ne pada na um, Njemačka nema interesa umiješati se. Trst se može smatrati nužnim*

⁵³ usp. Isto, str. 76. – 77.

za Njemačku, ali Venecija ne. Iz njegovog političkog govora možemo iščitati njegovo prihvaćanje antiiredentističke koncepcije. *Moram izjaviti da sam u nabrajanju talijanskih posjeda namjeravao, uz Veneciju, uključiti dio istinski talijanskog Tirola. Na Trst nisam nikada pomišljao, ni tada, ni poslije, budući da su svi interesi – priznajući da je Trst, prema jeziku i običajima, više talijanski nego njemački (?) – toga naglašeno trgovačkoga grada povezani s Njemačkom. I više od toga, taj je grad okružen slavenskim i njemačkim narodima, koji nemaju ništa zajedničkog, niti to hoće, s talijanskim narodom, osim trgovine što jednima i drugima odgovara održati je što aktivnijom, međutim bez izazivanja zbrke interesa, što jesu i uvijek će biti odijeljeni.* Sličan je stav zauzeo i ministar vanjskih poslova u vrijeme rata 1866. godine Visconti – Venosta, no to su ipak bila izdvojena razmišljanja i bez ikakvog odjeka u političkome životu Italije.⁵⁴

U to je vrijeme predsjednik Vijeća bio Bettino Ricasoli koji je bio naklonjeniji nadama jadranskog iredentizma. Nakon povratka s pohoda, 12. srpnja 1866. godine ovo je napisao Visconti – Venostiju: *Ne treba nam samo talijanski Tirol, nego i Istra. Bez Istre imat ćemo uvijek Austriju gospodaricom Jadrana. To je u mojim očima najvažnija točka, i na tome je korisno inzistirati.* Dakle, prema Ricasoliju Tirol i Istra su teritoriji koje bi Italija trebala obavezno zauzeti.⁵⁵

4. 2. Iredentisti u Istri

U isto se vrijeme iredentizam počeo razvijati i među intelektualcima na zapadnoj istarskoj obali koji su smatrali da su talijanstvo i slavenstvo Julijske krajine dva međusobno suprotstavljena etnika te se na jednoj strani nalaze Talijani koji predstavljaju ohole, vladajuće građane i veleposjednike, a s druge strane nalazimo Slavene, hrvatski narod okamenjen tradicijom seoskog gospodarstva i feudalnim agrarnim odnosima koji su međusobno odijeljeni neprijelaznom

⁵⁴ usp. Isto, str. 79. – 80.

⁵⁵ usp. Isto, str. 80. – 81.

društvenom i jezičnom barijerom. Nesumnjivo je da su iredentističke ideje talijanskih narodnjaka nakon ujedinjenja Italije 1861. godine uzele još više maha. Glavni predstavnici ovih težnji bili su Pacifico Valussi, Kopranin Carlo Combi, Labinjan Tommaso Luciani te Sigismondo Bonfiglio. Zanimljivo je da je Pacifico Valussi 1849. godine težio za nacionalnim odvajanjem Julijske krajine, no već je 1861. godine u svojoj knjižici *Trst i Istra, njihova prava u talijanskom pitanju* temeljito promijenio svoje poglede i zahtijevao cijelu Julijsku krajinu isključivo za Italiju. Najsnažnije je Bonfiglioovo djelo *Italija i njemačka konfederacija* u kojem on opovrgava posezanje germanske Konfederacije za Trentinom i Julijskom krajinom. Nadalje, on istražuje geografske, nacionalne i gospodarske prilike u Julijskoj krajinu, u kojima je čak oštiri od Valussija i Combija, te ustvrđuje kako se julijski Slaveni, *mješavina ostataka drevnih naroda... moraju već jednom smatrati dijelom talijanske nacije.*⁵⁶

Tijekom 19. stoljeća istarski su Talijani uglavnom živjeli u primorskim gradićima na zapadnoj obali Istre te je upravo iz njihovih krugova proizašao vladajući sloj Istre. Građanstvo je bilo najbrojniji sloj sastavljen od posjednika, zakupnika malih zemljišnih posjeda, zemljoradnika te gradske sirotinje. Sloj sitnog građanstva bio je sastavljen od pomoraca, brodovlasnika, trgovaca i obrtnika koji su u gradovima bili najutjecajniji. Najmanji sloj je uglavnom pripadao patricijatu, a činili su ga veleposjednici i zakupci velikih posjeda. Naposljetku, ovoj strukturi treba dodati i manji sloj inteligencije koja je imala presudnu ulogu u nacionalnim i političkim kretanjima istarskih Talijana. Bili su to nekadašnji polaznici koparske gimnazije koja je bila jedina talijanska srednja škola u Istri. Spomenuta se inteligencija nakon završenih studija na talijanskim sveučilištima u Grazu ili Beču vratila u svoje gradove te su se zaposlili ili u općinskim ili u državnim službama kao profesori, liječnici ili pravnici. Sukladno

⁵⁶ usp. Isto, str. 68. – 69.

tome, u istarskim su gradićima izlazili časopisi koji su bili tiskani u Trstu, a odigrali su presudnu ulogu u formiranju nacionalne svijesti istarskih Talijana.⁵⁷

Od talijanskih intelektualaca u Istri u prvoj polovici 19. stoljeća posebno su bili aktivni odvjetnik iz Kopra Antonio Madonizza, Michelle Fachinetti te povjesničar i sudac Carlo de Franceschi, a kasnije su im se pridružili labinski gradonačelnik Tomaso Luciani te koparski profesor i odvjetnik Carlo Combi.

Madonizza je smatrao da bi se nacionalno jedinstvo istarskih Talijana moglo riješiti unapređenjem gospodarstva pa je izradio projekt o tzv. zemljirođničkim skupštinama koje bi ujedinile sve duhovne snage Istre. Veliki utjecaj na istarske Talijane vršio je ugledan istarski talijanski pjesnik Michelle Fachinetti, rodom iz Vižinade pokrenuvši 1848. godine časopis *Il preludio*. U Istru je, isto tako, stizao i talijanski tisak tako da je istarski prostor bio dobro informiran. Fachinetti se više zalagao za prosvjeđivanje, a tek onda za gospodarske akcije. Dakle, nositelj nacionalnih i političkih kretanja u Istri jest inteligencija.⁵⁸ Godine 1849. pisao je Goričaninu Carlu Favettiju ovako: *Slaveni će nam se asimilirati – ne zato što mi to hoćemo, nego zato što oni neće moći stvoriti važna središta u Istri i Goričkoj, jer civilizacija je uvijek na strani onih koji su u središtima, a ta su u Istri i Goričkoj većinom talijanska. Zaustavljanje asimilacije bilo bi samo na štetu Slavena.*

Carlo de Franceschi rođen je 1809. godine u Gologorici, u tadašnjoj jedinjoj doseljenoj talijanskoj obitelji koja se među neobrazovanim seljacima lako obogatila. Na sveučilištu u Grazu on se u društvu s mladim karbonarima oduševljavao za Italiju. Čak je njegova obitelj crvenim, bijelim i zelenim zavjesima na prozorima već tada pokazivala svoje osjećaje za talijansku trobojnicu i talijanstvo. Godine 1847. De Franceschi je opomenuo nekog dopisnika protiv *onih* (austrijskih činovnika) *koji bi htjeli da se digne slavenski element i potisne talijanski, pa da se izazove između dviju narodnosti, što žive*

⁵⁷ usp. A. Cukrov: *Između obrazovanja i denacionalizacije*, str. 76. – 77.

⁵⁸ usp. Isto, str. 77. – 78.

*zajedno, natjecanje i neprijateljstvo, mjesto da se radi oko spajanja slavenskog elementa sa talijanskim, koji, neusporedivo naobraženiji, mora ga prije ili poslije apsorbirati. U listopadu 1848. godine pisao je kao istarski zastupnik iz Beča da je Istra bila i da mora uvijek biti talijanska, a Slaveni da će se polagano i bez poteškoća potalijančiti. No, već 1850. godine upozorio je svoje sunarodnjake i na to da će se oba naroda podijeliti i strahovito mrziti.*⁵⁹

Anonimni obavjesnik (koji je tako izrazio želju), rođen 1937. godine u Zarečju nedaleko Pazina, ispričao mi je kako je kameni spomenik posvećen Carlu de Franceschiju s neoskvrnutim cjelovitim tekstom dospio u njegovu konobu, nekadašnju staju: *To je bilo u Pazinu kad su srušili Pazin '43. i taj spomenik je bi u ruševini, su ga dopeljali simo za zidat, mi smo ga zeli i stavili u štalu da nan služi kao nosač i odonda je vajak tu. '52. su ga dopeljali, stavili u štalu i montirali. Sused je bija dopelja ustvari, pokojni otac mu je ništo da pa smo kambijali. Prije nego smo ga stavili gori razbili smo talijanski grb i jedan simbol, glavni natpis je original i priko natpisa smo stavili dasku za vodu. Kade je bi montiran u Pazinu ne znan, bija je u kupu kamenja, ja san ima šes lit kad je došlo u selo. Ne zna se da li je ima glavu do pasa.*⁶⁰

Budući da se preko originalnog teksta nalazi zakačena daska ne može se u potpunosti pročitati tekst što dokazuje i slika, pa je prema sjećanju obavjesnik izrecitirao približan tekst:

Carlo de Franceschi

Politico e storico

Che inserti tempi

⁵⁹ usp. B. Milanović: *Hrvatski narodni preporod I*, str. 145. – 148.

⁶⁰ S obavjesnikom sam razgovarala 5. 11. 2014. kada sam i slikala kameni spomenik. *To* (obavjesnik misli na kameni spomenik) *je bilo u Pazinu kada su bombardirali Pazin '43. godine i ovaj je spomenik bio u ruševini, dopremili su ga ovamo* (obavjesnik misli na svoje selo Zarečje) za gradnju, mi smo ga uzeli i stavili u staju da nam posluži kao stup i otada se nalazi tu (obavjesnik misli na svoju konobu, nekadašnju staju). *Godine '52. dovezli su ga, stavili u staju i montirali. Susjed ga je ustvari bio dopremio, pokojni otac mu je zauzvrat nešto dao pa smo zamijenili. Prije nego što smo ga ugradili oskvrnuli smo talijanski grb i jedan simbol, glavni natpis je originalan i preko natpisa jezakačena daska za vodu. Ne znam gdje je bio montiran u Pazinu, ali je pronađen u hrpi kamenja, ja sam imao šest godina kad je došlo u selo* (obavjesnik misli na kameni spomenik). Ne zna se je li imao bistu.

Stringe animoso

Con a fetto in

L' Istria in Italia

*e la sua Pisino.*⁶¹

Slika 1. Posveta Carlu de Franceschiju koja se danas nalazi u Zarečju u konobi anonimnog obavjesnika

⁶¹ Prijevod bi ovako glasio: Carlo de Franceschi, političar i povjesničar, svojevremeni začetnik talijanske Istre.

Slika 2. Na bočnim stranama kamenog spomenika gotovo je u cijelosti oskvrnut isklesan fašistički simbol.

Slika 3. Na desnoj bočnoj strani pri dnu spomenika još je uvijek vidljiv fašistički simbol: starorimski snop pruća sa sjekirom u sredini.

Talijanski nacionalni pokret u Istri je 1848. godine ujedinila borba protiv germanizacije, i to najprije protiv Metternichova, a zatim i Bachova apsolutističkog režima. Spomenute su godine istarski talijanski zastupnici u Bečkom parlamentu zatražili od Ministarstva unutrašnjih poslova da se talijanski jezik proglasi jedinim službenim jezikom u Istri. No zahtjev nije ispunjen s obrazloženjem ministra grofa Stadionona da u Istri živi većinsko slavensko stanovništvo. Bili su to počeci političkih borbi protiv službenog priznavanja hrvatskog i slovenskog jezika iz kojih se postupno razvijao vrlo jak iredentistički pokret.

Ideolog istarskog iredentizma bio je i koparski profesor i odvjetnik Carlo Combi (1827. – 1884.) kojeg su Talijani smatrali *najvećim talijanskim patriotom u Istri*. Godine 1859. pisao je da Slavene u Istri treba potalijanizirati jer i nekolicina Slavena koji su školovani pokazali su da je *posve nemoguće uspostaviti u Istri slavensku civilizaciju – među siromašnim i malobrojnim seljacima koji su u svemu različiti od Slavena s one strane gora, pa bi ih kao otpale listove samo posebno čudo moglo spojiti s njima i učiniti da se njihov srušeni panj zazeleni*, jer da su oni pučanstvo samo *tu i tamo raspršeno među talijanskim narodom, na talijanskoj zemlji...gdje nemaju nijednoga svoga grada, nijednog mjesta, nijednog zvonika na kojemu bi bili ikada izvjesili kakvu zastavu kulture... pa oni pojedinci koji na svoju nesreću ne razumiju takva načela, neka paze da ne započnu borbu koju osuđuje svaki čovjek zdrava razuma, a mogla bi izazvati ljuto neprijateljstvo kojim oni ne bi postigli ništa, nego bi se samo zapleli u mržnju zajedničkog dobra*.⁶² Combi je svoja stajališta o pitanju talijanstva Istre izrazio zajedno s Lucianijem i Madonizzom u istarskom događaju nazvanom *Nessuno (Nitko)* u prvom sazivu Pokrajinskog sabora u Poreču 1861. godine. Tada je Istarski sabor bio pozvan da odabere zastupnike u bečki Parlament te je Sabor poslao Slavena, odnosno porečkog biskupa, jednoga od četiriju svećenika koji je tada u Saboru zastupao u javnom životu slavenstvo. Istarski propagandisti,

⁶² usp. B. Milanović: *Hrvatski narodni preporod I*, str. 148.

Combi i Luciano, zbog ovog su čina bili prisiljeni napustiti Austriju.⁶³ Istarske talijanske izbjeglice tada je hladno primio talijanski vladar Viktor Emanuel. Naime, tadašnjim je vođama bilo glavno da protjeraju Austriju iz Italije, a dokle bi mogla sezati Italija to im još nije bilo jasno. Carlo De Franceschi o Lucianievu bijegu u Italiju pisao je ovako: *U dogovoru s Carlom Combijem, pozvan od P. Valussija, iznenada je oputovao u Milano kako bi bio član Veneto – istarskog komiteta koji je trebao promicati aneksiju ovih provincija Kraljevini Italiji.* Tijekom 1860. i 1861. godine objavio je niz članaka u kojima je pokušavao objasniti talijanstvo Istre i nužnost odcjepljenja ovih prostora od Austrije i priključenja Italiji. Smatrao je da je jedina civilizacija u Istri talijanska, dok su Slaveni neciviliziran narod koji treba civilizirati, a to se može postići jedino talijaniziranjem.⁶⁴

Stavove slične Combijevim izražavao je i Tomaso Luciani (1818. – 1894.) koji je bio gradonačelnik Labina, političar, povjesničar i arheolog, jedan od najvećih iredentista i borca za pripajanje Istre Italiji zbog čega je 1861. godine emigrirao u Italiju. U veljači iste godine u Torinu je zajedno s emigrantima iz Istre i Veneta osnovao Komitet za Veneto putem kojeg su se organizirale mnoge aktivnosti radi priključenja Istre Kraljevini Italiji. Suradivao je s Carlom Combijem, Giuseppeom Garibaldijem koji mu je davao podršku u pripajanju Istre s Kraljevinom Italijom te s Carlom De Franceschijem. U svojoj studiji *Korografski rječnik Italije* donosi svoje uvjerenje da je talijanizacija i asimilacija jedini način bijega Hrvata i Slovenaca od siromaštva i socijalne marginalizacije. Iako su Hrvati brojniji u ruralnim područjima, svi seljaci koji dođu u grad postaju Talijani te je Luciano zaključio da je jedino rješenje za Slavene stopiti se s Talijanima, a ne se nacionalno afirmirati. Njegovo najznačajnije djelo jest *Labin, Povijesno – etnografska studija* tiskana u Veneciji 1879. godine u kojoj donosi zanimljiv prikaz povijesti Istre s posebnim osvrtom na Labin. U brošuri je pisao o

⁶³ usp. A. Vivante: *Jadranski iredentizam*, str. 72. – 73.

⁶⁴ usp. A. Cukrov: *Između obrazovanja i denacionalizacije*, str. 79. – 80.

tome kako su Labinjani pravi Talijani te da i manje grupe Talijana žive u okolnim mjestima – u Svetoj Nedelji, Svetom Martinu, Kršanu i Čepiću. Nadalje, piše da su Dalmatinci, Liburni, Srbi i Albanci, koji su tada živjeli na Labinščini, govorili venecijanskim dijalektom, odnosno talijanskim jezikom. Vrlo je značajno njegovo političko djelovanje u Labinu gdje je čak dva puta bio izabran za gradonačelnika i to 1847. i 1854. godine. Drugi put je svojim rodnim gradom upravljao sve do emigracije u Italiju 1861. godine. Njegova je najveća zasluga ta što je Labin 1843. godine dobio kazalište na mjestu skladišta žita te se suprotstavio namjeri da se na tom mjestu uredi javno gradsko kupalište, a usto je bio i utemeljitelj limene glazbe i dramske družine. Tomaso Luciani se s velikim entuzijazmom zalagao za društveni i materijalni razvitak svoga grada. Iako je umro u Veneciji, njegovi posmrtni nalaze se u obiteljskoj grobnici u Labinu gdje su prenijeti 1923. godine nakon što je Istra 1922. formalno pripojena Italiji. Godine 1934. njemu je u čast otvoren lapidarij u gradskoj loži s više od 60 kamenih ploča. Lapidarij je poslije rata bio zatvoren, a njegova je skulptura uklonjena. Tomaso Luciani bio je jedan od najuspješnijih gradonačelnika Labina koji je smatrao da je istočna obala Jadrana, a posebno Istra talijanska zemlja koja se mora što prije ujediniti s tadašnjom nastalom nacionalnom državom. Danas u Labinu nema njegovih potomaka, a na njega podsjeća tek kameni spomenik na labinskom groblju s čitljivim tekstom jednom od najpoznatijih istarskih iredentista.⁶⁵

4. 3. Talijanska društva u Istri

Jadranski iredentizam postepeno je poprimio nove organizacijske oblike, odnosno osnovano je niz organizacija, društava i udruga čiji je cilj bio osvajanje teritorija i to nametanjem talijanskog jezika koji je trebao razviti talijansku svijest i osjećaj pripadnosti talijanskoj naciji u Istri, Dalmaciji, Trentu, Trstu i Gorici.

⁶⁵ usp. Tomaso Luciani: *Labin/Albona: povijesno – etnografska studija = studi storico – etnografici*, str. 6. – 17.

Evo što *Naša sloga* donosi o *Pro Patriji u Istri*: Kad dakle Talijani toliko o tom *Pro patria* kokodaču, želimo i mi koju o njem reći, ako ne iz drugog razloga, a to zato, da umirimo naše prijatelje, ako su ih visoki glasovi protivnikah možda koliko zabrinuli, te da kažemo i dokažemo tim našim Talijanom, da, kao što nas nije u svoje vrijeme ustrašilo nit uništilo njihovo političko društvo, da nas tako neće ni *Pro Patria* sa svimi njihovimi skupinami ni ustrašiti ni sa lica Istre izbrisati. ... Našim čitateljem bit će poznato, kako su pred šest ili sedam godinah austrijski Niemci, pošto su bili izgubili većinu i vlast u bečkom parlamentu, došli na misao, da ustroje veliko društvo po njih nazvano *Schulforoin* (*šulforoin*), koji bi, da jih osjogura proti eventualnim gubitkom koje bi njihov jezik i narodnost mogli protrpiti s tim, što je vlada državna bila prešla iz njihovih u drugo, više manjo, nonjomačko ruko, prinosi članovah nonjomačkih zemljah nove pučke škole ustrojavalu ili već postojoće podržavalu. Osim toga odlučili oni, po potrebi, podupirati novčano učiteljo, koji su voljni nonjomačku djecu u njomačkom jeziku podučavati i nastojati, da so njomština u nonjomačkih susjednih zemljah, kamo se je cilo do onda uvuklo, uzmogne no samo uzdržati, nego i širiti.

Društvo to stupi za kratko vrijeme u život i Niemci su svakovrstnimi svojimi pučkimi školami poplavili dolnju Štajersku, Korusku i Kranjsku, gdje stanuju Slovonci, posegli su bogme i za Istrom, ustrojiv, na vrlo lukav način, n. pr. Voloskom, gdje, kako je znano, svoju njemačku žensku pučku školu. – Šulfornin udario je takodjer velikom žestinom i na talijanski Tirol, gdje je u novije doba njemački jezik pomoću ovog društva u veliko napredovao.

Videć medjutim Slovonci i Talijani, kako se njemština uvlači u njihovo kuću i uvjeriv se o pogibelji, koja tim prieti njihovom materinskom jeziku i kulturi, i pošto predstavke, učinjeno u parlamentu i kod centralno vlado nisu ništa koristilo, odlučiše najprije tirolski Talijani, a u novije vrijeme Slovenci i Hrvati klin klinom tjerati, te prvi ustrojīše šulforninu slično školsko društvo, koje nazvaše *Pro Patria*, a drugi društvo sv. Cirila in Metoda. ... Vidimo kako *Pro Patria* koja ima u Tirolu plemenitu, uzvišenu i svetu zadaću, da brani svojo od susjoda –

napadača, mienja u Istri i Primorju svoju narav, pa mjesto da brani svoje, hoće da poput njemačkog šulferajna napada na tudje. ...

U Istri Talijanom neprieti od Hrvatah pogibelj nogo u toliko, u koliko, kad bi so ovi posve probudili i osvjestili moglo bi doći vrieme kad nobi više oni sami samovoljno ovom pokrajinom vladali, kad nobi već pomoću zakona i proti zakonu mogli tlačiti hrvata i njegova svota prava; kad nobi već mogli talijanstvo u Istri širiti na izključivu štetu i troškove Hrvatah. ... Svrha dakle skupinah Pro patria u Istri nije kulturna kao što nije plemenita; ona je pače nemoralno, čisto političke naravi, koju nije moguće nikako opravdati. Drugo je dakako pitanje, dali će Pro patria u Istri uspjeti i dali se mi toga novoga atentata na našu narodnost i jezik imamo bojati. Mi odgovaramo, kao što smo već prije rekli, odlučno no Pro patria u Istri neće uspjeti, nje se mi netrebamo bojati. ...

Svaki Hrvat u Istri neka drži uvijek na pameti, da će naši protivnici odsada novcem, t. j. milostinjom, koja im bude izvana stigla, nastojati, da kupe, čuj narode! – da kupe od tebe djecu tvoju, da silom novca iz djece tvoje stvaraju nove Talijane, nove neprijatelje tvoje, da novcem kupuju srdca tvoja, tvojo poštenje i čast! ... Nije dakle dosta, da svaki nastoji, da nezapade u takav zločin, već mora dapače svaki pošten Hrvat il Slovonac nastojati da i drugo na napastovanja protivnikah naših pripravi i podučiti, kako da isto odbije. Kad bude svaki od nas svoju dužnost u ovom pravcu učinio, Pro patria u Istri neće nam naškoditi, ona će nam pače velike koristi doniote. U to ime pomoz Bog!⁶⁶

Inicijativom iseljenika iz Trsta i Trenta u Italiji je 1885. godine osnovano udruženje *Pro Patria* koje je razvijalo talijansku propagandu u Istri, Trstu i Trentu, a kada je austrijska vlada zabranila njegov rad istu su funkciju nastavila društva *Dante Alghieri* koje je osnovano 1889. te *Legg Nazionale* osnovana 1891. godine.

⁶⁶ *Naša sloga*, http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1886/51.pdf, god. XVII., br. 51., Trst, 23. decembra 1886., str. nije dostupna, 21. 11. 2014.

Prvo društvo austrijskih Talijana *Pro Patria* osnovano je zbog zaštite njihovih nacionalnih interesa na području Južnog Tirola i Trentina. Cilj je ove organizacije bio pružiti snažan otpor austrijskoj nacionalnoj politici na navedenom području, a po uzoru na Trentino osnovale su se i mjesne organizacije *Pro Patrije* u Istri, Trstu i Gorici. *Pro Patria* je od regionalne tirentinske organizacije postala Društvo koje je okupljalo Talijane izvan granica Kraljevstva, a to se ostvarivalo otvaranjem talijanskih dječjih vrtića, talijanskih škola u mjestima s mješovitim stanovništvom te dovođenjem talijanskih učitelja. U pokrajinskom saboru u Poreču Talijani su bili u saborskoj većini, ali su tadašnju apsolutnu prednost polako počeli gubiti jer se kod istarskih Hrvata počela buditi svijest o vlastitoj snazi te su se Talijani osjećali ugroženima. Društvo je ubrzo poprimilo isključivo politički karakter te je došlo u izravan sukob sa službenim austrijskim vlastima jer se zapravo radilo o protudržavnoj djelatnosti. Godine 1886. osnovane su organizacije u Grožnjanu, Oprtlju, Brtonigli, Vrsaru, Poreču, Bujama, Puli, Koprju, Vodnjanu i Pazinu. Početkom 1887. godine u Rovinju, Piranu, Višnjaju, Labinu, Pićnu, Buzetu, Motovunu, Kanfanaru, Umagu, Vižinadi, odnosno 1889. godine u Istri su postojale 22 lokalne organizacije. *Pro Patria* je svoje djelovanje poduzimala sve javnije i revnije uz podršku službenih vlasti, a ovome je pridonijela i pasivnost austrijske vlasti koje nisu primjećivale opasnost od ove djelatnosti za Slavene, ali i za samu Monarhiju. Na trećem kongresu *Pro Patrije* u Trentu 1890. godine istaknuta je povezanost između *Pro Patrije* i *Dante Alghierija*, osnovane 1889. godine, tvrdnjom da su to samo edukativne organizacije ujedinjene oko istog cilja. Bila je ovo kap koja je prelila čašu strpljivosti austrijskih vlasti te je 1890. godine naređeno raspuštanje *Pro Patrije* i ujedno je društvo *Dante Alghieri* optuženo za protuaustrijsko djelovanje. Podružnice su bile raspuštene, a vrtići, škole i knjižnice bile su zatvorene na prostoru Istre, Dalmacije, Trentina i Trsta. Nakon raspuštanja *Pro Patrije* tršćanska je sekcija pokušala oživiti rad prijašnje organizacije te je postavila zahtjev za osnivanjem nove organizacije sa statutom *Pro Patrije*, ali pod drugim

imenom. Tako je 1891. godine osnovana *Legha Nazionale* – nova organizacija sa starim ciljevima i programom.⁶⁷

Jedan od tadašnjih kritičara iredentizma Angelo Vivante napisao je u svojoj knjizi: *Legha Nazionale obavijena je u oblak dogmatizma. Raspravljati je o njezinu djelovanju – svetogrđe. Djelatnost Lege (jednako kao njezine suparnice) jamačno ima i jednu neprijepornu stranu; tko širi pismenost u nekom kraju što je zapušten nepismenošću, u kojemu bilo jeziku, zbog kojega bilo cilja, ispunjava civilizacijsko djelo. Ali Lega i Družba ispunjavaju i jednu osobitu djelatnost političke naravi, u nacionalnom sukobu, a ta ne može izbjeći raspravi.*

*Legha, osobito u Istri, bori se privesti djecu slavenskog etničkoga korijena, kroz školu, talijanskoj svijesti, dok Družba sv. Ćirila i Metoda nastoji razviti pismenost svojih učenika na izvornim etničkim temeljima. Lega, svakako, nastoji nastaviti tvrdokornu nadu Talijana Istre; što niti ne prikriva. Usred sabora 1904., talijanski zastupnik Bennati izjavljuje kako Slaveni žele Legine škole i imaju od njih koristi; tri godine kasnije isti Bennati mora oplakivati jer upravo mjesta što ih je odabrala Lega nisu odgovorila na dobivene povlastice. Posrijedi su strateški položaji na kojima talijanska i slavenska škola, Legina i Družbina, stoje gotovo materijalno sučeljene, naoružane jedna protiv druge, svaka nastojeći steći predujam u stanovništvu okolnih sela i zaselaka.*⁶⁸ Dakle, osnovni je cilj *Leghe Nazionalne* osnovane 1891. godine bio promicanje talijanskog jezika i kulture i to otvaranjem talijanskih škola u područjima s mješovitim stanovništvom. Ova je organizacija bila financijski potpomognuta društvom *Dante Alighieri* koje je poticalo širenje talijanstva u Trentinu, Trstu, Istri, Julijskoj krajini i Dalmaciji. *Legha* je tako otvarala talijanske dječje vrtiće, škole, javne knjižnice te organizirala zabave, plesove uz obvezno prikupljanje novčanih sredstava za temeljnu djelatnost. Budući da na prostoru Istre nije bilo dovoljno učitelja s tipičnim talijanskim osjećajem, *Legha* je u Istru dovođila nacionalno i stručno pripremljene

⁶⁷ usp. A. Cukrov: *Između obrazovanja i denacionalizacije*, str. 113. – 145.

⁶⁸ A. Vivante: *Jadranski iredentizam*, str. 141. – 142.

učitelje. Stoga su *Legine škole* imale tvrdokorni antislavenski, odnosno denacionalizatorski karakter. Kako bi se istarski Hrvati oduprli *Legi Nazionale* po uzoru na slovensku *Družbu sv. Cirila in Metoda v Ljubljani* osnovali su svoju *Družbu sv. Ćirila i Metoda za Istru* čime su se suprotstavili talijanskoj eliti sprečavajući *Legino* pogubno djelovanje sve do 1915.⁶⁹ godine kada je završilo prvo razdoblje plodne djelatnosti *Lege Nazionale*. Iako je *Legina* organizacija u svoju djelatnost uložila ogromna sredstva i velik ljudski potencijal, ipak postignuti rezultati nisu bili jednakovrijedni kao i hrvatsko društvo *sv. Ćirila i Metoda* koje je bilo aktivnije u školovanju hrvatske mladeži i otvaranju hrvatskih i slovenskih pučkih škola i prije svega, poticanju narodne svijesti.

⁶⁹ usp. A.Cukrov: *Između obrazovanja i denacionalizacije*, str. 188.

5. NOVINE NAŠA SLOGA U BORBI ZA NARODNA PRAVA

Osobitu bi pažnju trebalo posvetiti *Našoj slogi* koja je bila nosilac preporodnih i političkih zbivanja toga vremena. *Naša sloga* bile su prve hrvatske novine u Istri koje su izlazile u Trstu od 1870. do 1899. te u Puli od 1899. do 1915. godine.⁷⁰ Podnaslov *Poučni, gospodarski i politički list* objašnjava programsku orijentaciju novina, a moto ispod podnaslova *Slogom rastu male stvari, a nesloga sve pokvari* važnost složnoga slavenskog, tj. hrvatsko-slovenskoga nastupa u Istri.⁷¹ *Naša sloga* obraćala se izravno narodu, poučavala ga je i informirala o ekonomskim i političkim pitanjima te je budila i jačala nacionalnu svijest. Svojim je djelovanjem utjecala na malobrojnu inteligenciju i sitno građanstvo, ali je u prvom redu bila namijenjena istarskom seljačkom svijetu te je inzistirala na poučnoj funkciji. Pojavom prvog hrvatskog lista za Hrvate u Istri, *Naše sloge*, započelo je dugo, plodonosno razdoblje (1870. – 1915.) u kojem se odvijao narodni preporod Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka, i to politički, gospodarski, kulturni i prosvjetni. U njemu je upravo ključnu ulogu odigrala *Naša sloga*. Ove su se novine pojavile nakon 60. – ih godina 19. stoljeća, u kojem su se pored razvijenog talijanskog iredentizma sa značajnim akcijama pojavio i intenzivniji hrvatski politički pokret. Pokretu istarskih Hrvata do 1870. godine nedostajalo je publikacija na narodnom, hrvatskom jeziku. Toga su bili svjesni malobrojni predstavnici mlade hrvatske građanske klase u Istri koja je bila tada tek u svojim povojima. Ovu je prazninu donekle ispunio Dobrilin religiozni tekst *Otče, budi volja tvoja!* iz 1854. godine koji je predstavljao veliku važnost za sve istarske Hrvate. U prvim počecima razvitka hrvatskog sitnog istarskog građanstva, koje se nikada nije pretvorilo u gospodarski jaku buržoaziju, talijanska je građanska klasa imala u svojim rukama gotovu svu političku vlast. Tako su istarsko – talijanaški pokret

⁷⁰ *Naša sloga*, http://ino.com.hr/nasa_sloga.html, 10.11. 2014.

⁷¹ *Istarska enciklopedija*, <http://istra.Izmak.hr/clanak.aspx?id=1868>, 10. 11. 2014.

intenzivno pretvarali u iredentistički pokret svjesni opasnosti mogućeg otpora što su ga njihovoj vladavini mogli pružiti istarski Hrvati koji su brojčano bili nadmoćni.⁷²

U jednom dopisu iz Pazinštine opisan je razgovor između svećenika i kmeta o neukosti hrvatske istarske djece:

Kako ćeš, jadniče, da ti se diete što u školi nauči, kad diete nezna nego hrvatski, a škola je talijanska, kao da živimo usred Italije? Nije šala, naučiti se što u jeziku, kojega ne razumiješ. Dotle nije još nitko na svijetu dotjerao, pa nije mogao ni tvoj sin, imao on još bolju glavu i bio još mrljiviji. Štiti je lahko naučiti u svakom jeziku, kao što se je tvoj sin naučio štiti talijanski; ali, moj dragane, štiti knjigu i razumjeti knjigu, to su ti dvie sasvim različite stvari. Razumjeti knjige i nauka nemože diete nego u svojem materinskom jeziku. Zato vidiš, i naša talijanska gospoda toliko vikala na škole, dokle su bile njemačke, a i pravo su imala. Samo sad imaju krivo, gdje misle, da se hrvatska djetca mogu što naučiti iz nerazumljive im knjige talijanske, kad se njihova nisu mogla iz njemačke. Učiti djetcu u nepoznatom jeziku, jest toliko, koliko htjeti ju zatupiti i zaniemiti do samoga kraja.⁷³

Naša sloga obraćala se izravno seljaku, odnosno osnovni je zadatak Naše sloge bio osvijestiti kmeta kao pripadnika nezavisnog hrvatskog naroda te ga podučiti o njegovim narodnim i ljudskim pravima.

Znate li u čem stoji, po mišljenju naših susjedah Talijanah, civilizacija iliti izobraženost? U tom, da zna tko talijanski govoriti, pa i neznao drugo na svijetu. Tko zna talijanski, taj im je izobražen iliti prosvjetljen čovjek; a tko ne zna, taj im je barbar iliti surovnjak. Kad dakle viču, da treba Istru izobraziti, oni ne misle reći drugo, nega da ju treba potalijančiti. Povrh toga, tko zna koju talijanski beknuti, nije već, po njihovom mišljenju, ni Hrvat ni Slovenac, nego pravi živi Talijan, a takav je velik dio Istre. Oni nemogu pojmiti, da čovjek može

⁷² usp. P. Strčić: *Okolo pokretanja Naše sloge u Pazinski memorijal 1970.*, sv. 2., str. 17. – 19.

⁷³ *Naša sloga*, http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1871/4.pdf, god. II., br. 4., Trst, 16. Februara 1871., str. 14., 10. 11. 2014.

*znati sve svieta jezike, pa opet ostati ono, čim ga je Bog stvorio. Zato su i zahvalni vladi, što je, dielom stvorila, a dielom potvrdila zakone, kroz koje su im istarski Slaveni pali u ruke tako, da se mogu s njimi kako ih volja titrati i igrati. To je pravo, vele oni, jer da je Istra njihova, a mi u Istri njihova lovina! Tako eto stojimo mi u Istri sa svojim školami i sa svojim napredkom. Sad se neka tko pametan domisli, što bi nam činiti, da se izvučemo iz ovog jaza, u koji smo upali, i to sve zakonitim ustavnim putem.*⁷⁴

Putem raznih članaka nastojalo se osvijestiti hrvatski istarski puk o spoznavanju hrvatske narodne svijesti povezane hrvatskim jezikom, kulturom i zajedničkom povijesnom baštinom te katoličkom vjerom. Istarski su preporoditelji, odnosno svećenici, smatrali da će s nacionalnim osvješćivanjem istarskih seljaka doći i do napretka ekonomskog, gospodarskog i kulturnog stanja.

Dobrija je bio svjestan činjenice da je pitanje jezika bilo presudno za potpuni budući razvoj istarskih Hrvata te da je pravo na upotrebu materinskog jezika jedan od najvažnijih sustava koji čovjeka čini svjesnim svojega postojanja i pripadnosti određenoj ljudskoj zajednici. Niti gospodarski položaj nije osiguravao istarskom Hrvatu da živi pristojnim životom. Gotovi su svi istarski Hrvati bili seljaci, a primitivan način obrade zemlje, neobrazovanost i neznanje upropaštavalo je ljude u Istri.

Tim, tko nas u Istri na sudu i u školi muči talijanskim jezikom, mrzko griješi proti izobraženosti i napredku, mrzko griješi proti sreći i blagostanju našemu, jer nam skida iz rukuh knjigu, koja uči narod živiti. Knjiga te, narode, uči, kako imaš orati, kopati i sijati; knjiga te uči, kako i kad imaš spravljati, da što više i bolje spraviš i prirediš; knjiga te uči, kako imaš svoju stoku iliti blago nastojati, da ju umnožiš i što ljepše uzgojiš; knjiga te uči, kad imaš prodati, a kad kupiti; knjiga te uči, kako ćeš manje potrošiti, a više prištediti iliti

⁷⁴ *Naša sloga*, http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1871/6.pdf, god. II., br. 6., Trst, 16. Marča 1871., str. 22., 10. 11. 2014.

*prišparati; knjiga te uči, kako ćeš se zdrav održati, a bolestan izliečiti; knjiga te uči, kako ćeš djetcu odgojiti i ljepše i korisnije svoje obiteljske stvari obaviti; knjiga te napokon uči poznavati tvoje pravice i tvoje dužnosti naprama narodu i domovini, naprama caru i državi. Bez knjige čovjek tumara kao sliepac u tmini il kao metulj bez glave; bez knjige jest narod u svem i svačem u nazadku i svagdje i od svakoga prevaren, zapostovljen i zavržen. Tko nam dakle krati knjigu, krati nam život.*⁷⁵

Naša sloga je svojim djelovanjem nastojala predočiti jasnu sliku toga vremena, odnosno potaknuti istarski puk na narodno buđenje i napredak narodnog preporoda. Ove su novine željele potaknuti borbu protiv talijanske nadmoći nad istarskim Hrvatima i uvođenje materinskoga, hrvatskoga jezika. Do izlaženja ovoga lista svećenstvo je živjelo među zapuštene seljake koje je tek trebalo izdignuti iz jarma potlačenosti i neukosti.

Budući da je Dobrila bio svjestan tadašnjih prilika možemo shvatiti njegovo beznade. No, čak je i u takvim okolnostima uočio neka pozitivna kretanja. U Istarskom se saboru borbeno suprotstavio predstavnicima talijanaško – talijanske buržoazije. Uočio je da su se istarski Hrvati krajem šezdesetih godina 19. stoljeća počeli buditi što je trebalo pretvoriti u organizirani pokret, a preporodne ideje brže širiti. Tada je hrvatski politički pokret u Istri bio tek u povojima, pa je tako nedostajalo i tiska na narodnom, hrvatskom jeziku. Polovicom 50. – ih godina 19. stoljeća izlazili su listovi *Slavjanski Rodoljub* i *Jadranski Slavjan* koje je izdavalo Slavjansko društvo u Trstu, no u ovim su listovima rijetki članci bili objavljeni na hrvatskom jeziku. Šezdesetih godina 19. stoljeća u Istru su ponekad dolazili i listovi iz banske i južne Hrvatske kao i tršćanski i gorički i ljubljanski listovi koji nisu ispunjavali stvarne potrebe, osim Dobrilinog molitvenika *Otče, budi volja tvoja* iz 1854. godine. Dobrila je 1857. godine postao porečko – pulski biskup te je koristio svoj visoki crkveni i

⁷⁵ *Naša sloga*, http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1871/11.pdf, god. II., br. 11., Trst, 1. Junija 1871., str. 47., 14. 11. 2014.

društveni položaj kako bi utjecao na promjenu prilika. Tada je Dobrila došao na ideju izdavanja novina za istarske Hrvate te je čak tražio pomoć od iskusnog slovenskog izdavača Janeza Bleiweisa, no list se nije pojavio. Prošlo je dosta vremena dok istarski Hrvati nisu dobili svoje stalne novine.

Svećenici su u 19. stoljeću bili gotovo jedina hrvatska inteligencija u Istri i na Kvarnerskim otocima te je upravo pod njihovim rukovodstvom u Istri započeo čitaonički pokret. Godine 1866. u Kastvu je bila otvorena prva hrvatska čitaonica u Istri, u Puli je otvorena 1869. godine, dok je treća čitaonica bila otvorena u Vrbniku, na otoku Krku 1871. godine. No, nije bilo suvišno niti višegodišnje sudjelovanje izabranih zastupnika Hrvata i Slovenaca Istre u pokrajinskom Saboru koji su se uspjeli provući kroz zamršene izbore, ali nisu mogli gotovo ništa učiniti pokraj apsolutne većine talijanaško – talijanskih zastupnika. Posebno kada je 1868. godine predsjednikom sabora i postao talijanaš Francesco Vidulich bilo je jasno da se ne može ništa postići. On je, naime, te iste godine dao prijedlog da se biskupima ukine pravo glasa u Saboru. Predstavnici visoke crkvene hijerarhije bili su podvrgnuti talijanaško – talijanskim spletkama te je upravo to bio razlog prisilnog odustajanja s političkoga borilišta. No, Dobrila je ipak stekao iskustvo u saborskom radu, pojavila se mala skupina zanesenjaka, pojavila se prva generacija hrvatskoga malograđanskog elementa što je utjecalo na Dobrila da poradi na ideji izdavanja kalendara. Naslov kalendara bio je *Istran*, a tiskan je u Ljubljani 1869. godine. Autori priloga bili su Dobrila, Ravnik i Petar Studenac, dok su izdavanje kalendara financirali biskupi Dobrila, Bartolomej Jernej Legat i Ivan Josip Vitezić. Drugo godište kalendara *Istran* za 1870. godinu ispunili su Matko Laginja, Vjekoslav Spinčić i Vinko Zamlić. Osnivanje čitaonica u Kastvu i Puli te izdavanje kalendara bili su najuspješniji preporodni pothvati istarskih Hrvata 60. – ih godina 19. stoljeća.

U kolovozu 1869. godine u ljubljanskom se listu *Novice* pojavio članak u kojem se pisalo da bi kalendar *Istran* mogao prestati izlaziti zbog nedostatka

suradnika te da se pokrene list po uzoru na *Novice*. Odmah po objavljivanju na članak je reagirao i podržao Mate Bastian koji je pisao svome prijatelju Ernestu Jelušiću u Kastav. Usto je Bastian iznio ideju o osnivanju lista, program njegova sadržaja i djelovanja, čak je predložio i ime lista – *Istarska straža*. Smatrao je da bi se Kastavci trebali potruditi oko novoga lista i kao mjesto izdavanja preporučio je Rijeku. U pismu se dotaknuo i Slovenaca iz Trsta koji su svojim novinama *već dobro Talijanom račune pokvarili* na području slovenske Istre te da je isto tako potrebno da u Rijeci Hrvati na hrvatskom jeziku objave novine za hrvatsku Istru. Za urednike novih novina predložio je uvažene Riječane - političara i odvjetnika Erazma Barčića ili književnika, pravnika i političara Marijana Derenčina. Već je u rujnu 1869. godine sisački *Zatočnik* pisao kako Kastavci namjeravaju tiskati list za istarske Hrvate te da im treba pružiti podršku. Čak i ako su Kastavci imali namjeru pokrenuti list previše su razmišljali. Dobrila je smatrao da je došlo vrijeme za pokretanje lista, iako se ne zna je li Dobrila tada znao da je Bastian već bio pobudio aktivnost u Kastvu.

Dobrila se konačno na pokretanje lista odlučio u Rimu. Krajem 1869. i u prvoj polovici 1870. godine Dobrila je u glavnom gradu papinske države prisustvovao prvome Vatikanskome koncilu pod vodstvom pape Pia IX. Za to je vrijeme bio u kontaktu s Jernejom Legatom, Ivanom Josipom Vitezićem te s Josipom Jurjem Strossmayerom s kojima je i stanovao u Gostinju svetog Jerolima. Dobrila se posavjetovao sa svojim nekadašnjim nadređenim biskupom i prijateljem Bartolomejem Legatom, koji je već novčano bio pomogao izdavanje kalendara *Istran* te se Legat složio s Dobrilinom namjerom. Nakon toga, Dobrila je uspostavio kontakt s Franom Ravnikom jer je smatrao da je dovoljno upoznat s izdavačkom djelatnošću. Međutim, Ravnik se nije htio prihvatiti uredništva, ali je prihvatio tehničku stranu posla. U isto vrijeme, Ravnik je pisao u Kastav, Rijeku i Trst jer je tražio u tim mjestima mogućeg urednika. Riječanin Silvestar Pallua te Kastavac Ernest Jelušić odbili su Ravnikovu molbu. Budući da je Ravnik čekao na odgovore iz Kastva, Rijeke i

Trsta nije mogao odmah odgovoriti Dobrili. Nestrpljivi biskup nije obavijestio Ravnika te je pisao u Trst Antunu Karabaiću da razmisli o prijedlogu da se započne s izdavanjem lista. Karabaić je bio rođen u Puntu na otoku Krku i svećenik u Trstu. Dobrila mu je u pismu izložio plan prema kojem bi se novine tiskale dva puta mjesečno, pisalo bi se o političkim, gospodarskim, književnim i narodnim vijestima te je predvidio nakladu od 500 primjeraka. Ne zna se točno s kim je Dobrila preuzeo financiranje naklade, jedino se pretpostavlja da je to možda bio ili Josip Juraj Strossmayer ili tršćansko – koparski biskup Bartolomej Jernej Legat ili krčki biskup Ivan Josip Vitezić. Dobrila je u međuvremenu dobio odgovor od Ravnika te se u siječnju 1870. godine javio Karabaiću i predložio da list izlazi u Trstu, zatim da urednik slovenskog lista *Jadranska Zarja* u Trstu, Martenalec bude formalni, a Karabaić stvarni urednik. U skladu s biskupovim zahtjevom Karabaić se savjetovao s istarskim Hrvatima u Trstu, između ostalih s Matom Bastijanom i njegovim bratom Ivanom koji su bili rodom iz Kastavštine, potom s Matom Ujčićem iz Pazinštine, pa i Dinkom i Ivanom Josipom Vitezićem. Autor ističe kako je Dobrila bio glavni pokretač lista jer je on bio biskup, poznati političar u svoje vrijeme, čovjek koji je stekao ugled da okupi raštrkane ljudske snage i ostvari taj izdavački podvig. Ravnik i njegovi suradnici svim su silama nastojali objaviti kalendar *Istran* za 1871. godinu, ali nakon što je Dobrila odbio financiranje kalendara to im nije uspjelo. Tada se Dobrila nije mogao angažirati kao novinar ili kao izdavač novina zbog svog visokog crkvenog položaja te je Dobrila morao ustupiti ostvarenje svoje ideje svojim prijateljima i nekadašnjim mladim učenicima u Trstu. Dapače, čak se ni Mate Bastian nije htio javno angažirati iako je preuzeo velik dio posla. U prvi je plan stavljen Antun Karabaić koji je postao odgovorni urednik i izdavač novina, dok je Bastian bio glavni urednik. Novine su se trebale zvati *Sloga*, no tada se u Zagrebu pojavio list istoga imena te je u posljednji trenutak ime novina promijenjeno u *Naša sloga* i počela izlaziti u Trstu 1. lipnja 1870. godine. Znatni naponi tijekom prve polovice 1870. godine, dugoročna razmišljanja, dvogodišnji

rad na izdavanju kalendara *Istran* doveli su do cilja kakav Dobrila nije očekivao. Smatrao je da bi list trebao izlaziti samo dvije godine, no *Naša* je *sloga* postala glasilo hrvatskog pokreta u Istri koje je predstavljalo odlučan trenutak od kojega su se događaji počeli drugačije razvijati u životu istarskih Hrvata. Novine su bile glasilo mnogobrojnim Hrvatima na selu kao i malobrojnem hrvatskom građanstvu. Značajnim pripremama, radom na pokretanju ovih novina i izdavanju stvorena je skupina ljudi u Trstu koji su dorasli tadašnjoj nevolji istarskih Hrvata te su sustavno radili na organiziranju hrvatskog pokreta u Istri. Upravo s izlaskom prvog broja ovoga lista započeo je organizirani politički pokret Hrvata. Od tog trenutka pa ubuduće preporodne su se ideje brže širile, a Hrvati u Istri i na Kvarnerskim otocima mogli su se lakše povezati u jednu cjelinu. *Naša sloga* je na materinskom jeziku istarskog Hrvata na vrijeme upozoravala, poticala i vodila istarske kmetove. *Naša* je *sloga* imala izrazito nacionalno – prosvjetiteljska obilježja s programom buđenja nacionalne svijesti i političkog otpora koji u tadašnjim povijesnim uvjetima nije mogao osnovati svoju političku stranku i na taj način djelovati. *Naša sloga* je sistematično pratila situaciju u monarhiji i izvan nje. U početku samo na prosvjetiteljski način, a zatim je sve odrješitije utjecala na život stanovnika Istre i Kvarnerskih otoka. Novine su donosile članke sa svih područja ljudske djelatnosti, potom vrijedne radove književnika kao i primjere usmenog narodnog stvaralaštva. Ovaj je list zapravo jedini izvor za povijest Istre u drugoj polovici 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća. Niti jedan list nije toliko značio Hrvatima Istre i Kvarnerskih otoka ono što je značila *Naša sloga* od 1870. do 1915. godine.⁷⁶

Naročito su bili zanimljivi razgovori *Jurine* i *Franine* koji su bili vrlo duhoviti.

Ju. Znaš ti, Franino, šta i pisat?

Fr. Znam neč malo, ač kad sam

ja va školu hodjeval, nisu još

⁷⁶ usp. P. Strčić: *Oko pokretanja Naše sloge u Pazinski memorijal 1970.*, sv. 2., str. 20. – 29.

škole talijanske bile.
Ju. Pak ča misliš, da naše sa –
dašnje talijanske škole niš
nevaljaju?
Fr. Aj, valjaju, ač meštar nerazumi
*dece, a deca nerazumiju meštra!*⁷⁷

Iz citiranih stihova primjećuje se da se čak i kroz humor progovaralo o narodnom pokretu. *Naša sloga* bila je namijenjena istarskom seljaku koji je živio u neznanju niti je mogao nikakvu naobrazbu steći na svojem materinskom jeziku budući da nije bilo adekvatne naobrazbe za hrvatske istarske seljake. S književnoga gledišta istarski su se autori ugledali na ilirce kojima je nacionalno – politički rad isto tako bio na prvom mjestu te nisu stremili perfektnom pjesničkom izrazu. Ovakvi su stihovi odigrali veoma značajnu ulogu u narodnom prosvjećivanju u svome vremenu.

Narodni su odmetnici pogrdno bili nazivani *šarenjacima* te je često ovaj naziv bio korišten u narodnim pripovijetkama, ali i u šaljivom razgovoru između Jurine i Franine.⁷⁸

Neki mladić, rodom Hrvat, a po imenu Poštenjak, bio je pao u tursko robstvo ili sužanstvo. On bijaše bistrouman i viešt mnogu poslu, a uz to pjevač i veseljak. Robovao je puno godinah, svatko ga je milovao, a najveć ga obljudi turski vezir (turski poglavar), te ga za to bio naumio pošto po to i poturčiti i posadit sebi uz koljeno. Nagovora vezir Poštenjaka, mami ga, maže i laže oko njega, nebi li ga poturčio. Nu Poštenjaka nije nipošto volja na to pristati, nego se izgovara i izmiče na svaku ruku. Napokon je veziru to dotužilo, zato zapovjedi svomu hodži (turskomu popu i učitelju) da povede Poštenjaka u djamiju (tursku

⁷⁷ *Naša sloga*, http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1872/5.pdf, god. III., br. 5., Trst, 1. Marča 1872., str. 19., 17. 11. 2014.

⁷⁸ vidi: *Naša sloga*, http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1873/2.pdf, god. IV., br. 2., Trst, 16. Januara 1873., str. 7., 18. 11. 2014.

crkvu) te da ga na silu poturči. Vezir veli Poštenjaku: Ču li me ti, nijedna nogo! Od danas do tri dana povest ću te u djamiju, pak ćeš se poturčiti. Ako nećeš milom, a ti ćeš silom – glava s ramena! Turci se prilizuju Poštenjaku i nagovaraju ga na svaku ruku, al sve uzalud. Kad treći dan, a Poštenjak ide pred vezira, pa mu veli: Čestiti veziru! Noćas sam na snu vidio svetca Muhameda (turskog lažljivog proroka), i s njim sam govorio. Jesi 'l bre! veli vezir; eto vidiš, kaurine (nevjerniče), kako ti dobro želim, da se poturčiš, a ti luduješ, pak nećeš. Čestiti veziru, veli Poštenjak, molim te, da izpripoviedam sve liepo po redu, što sam vidio i čuo. Sanjam ja kao da sam budan, te vidim veliko, dugo i široko polje, da ga nije moć okom pregledati. Na polju velika granata kruška, pod njom debel hlad. U hladu sjedi svetac Muhamed na zlatnom prostiraču, vas u zlatu i dragom kamenju; sjedi, planduje i puši lulu. Služe ga dvie gizdavo odjevene sluge. Iz daleka mašu sluge na me, da dodjem pod krušku pred njihova gospodara. Ja požurim onamo, te dodjem pred svetca. Sjedim pred njim kao odsudjenik. Niti govorim, niti me što pita. Nebijaše dugo, to se pokaza s jedne strane polja mnogo svieta. Idu dvoje a dvoje, odjeća im je biela kao snieg, tako isto i zastave (bandere), što ih nose pred sobom. Poslije bielih dodjoše zlatni pod zlatnimi zastavami, za ovimi srebrni pod srebrnimi, pak onda crveni s crvenimi, plavi s plavimi, žuti sa žutimi, crni s crnimi, pak mrki, pak sivi, pak zeleni, pod zelenimi zastavami. Puno svieta svake vrste bez broja. Najposljednji dodjoše u pokrpanih haljinah. Na svakoj haljini bijaše puno krpah svake barve (kolora). Čini ti se, kao da su šare furlanske babe; a i na zastavah njihovih malo bielo, malo zlatno, malo srebrno, malo crveno, crno, plavo, mrko, sivo: sve šareno kao djetelja na polju. Sve te čete prodju blizu kruške, i odu dalje, pa ih nestane u daljini. Ja gledam, piljim očima, neznam šta je, gledam na svetca, molio bih, da mi kaže, tko su one gomile ljudih, što prodjoše, ali nesmiem ni pisnuti, oči mo gore u glavi. Svetac se škubi i kaže: One gomile u zlato, pod zlatnimi zastavami, to su moji Turci; oni bieli su Kršćani; oni to; oni to: izbroji Katolike, Iztočnjake, Luterane, Kalvine, Židove itd. itd. A tko su oni šarenjaci,

oni pisani, odjeveni krpami svake barve, kao pravi pravcati pajaci ili arlekini? pitam ja svetca; a on mi veli: to su oni ljudi, koji su za svoga života na zemlji prešli ili iz jedne vjere na drugu, ili iz jednoga naroda u drugi, ter se odrekli ili svoje vjere ili svoga vlastitoga naroda i jezika. – Vidiš li dakle, čestiti gospodaru, veli poštenjak veziru, da bih se ja poturčio, kao što ti želiš, kad umrem i dodjem na drugi sviet, morao bih poći medju one šarenjake i arlekine. Ti sam sudi po duši, more li me povući želja, da se poturčim, te da budem onako mrzko šar i pisan? A vezir Poštenjaku: Je li to istina, kaurine, da si tako sanjao i to čuo od svetca? Jest, čestiti vezire, zato me, dao ti Bog sreću i zdravlje, netjeraj medju one gadne šarenjake! Čuješ, kaurine, kaže vezir: velik je Alah (Bog); vidio si svetca; idi u svoju zemlju; nisi već rob (sužanj); slobodan si. Poštenjak nije se premišljao dugo, nego mahom torbu na rame, štap u ruke, a put pod noge, pa bježi iz roblja doma k svojoj braći. Tako kaže pučka pripovjedka.⁷⁹

U ovoj je narodnoj pripovijetki također izražena domoljubna, nacionalna komponenta. U vrijeme narodnog preporoda u Istri književnost je imala zadatak pobuditi narodnu svijest istarskog Hrvata. Istarski su Hrvati trebali spoznati svoju narodnost, jezik i vjeru kako ne bi zalutali krivim putem i prepustili se tuđincu. U vrijeme preporodnog pokreta književni su se tekstovi borili za dostojanstvo istarskih Hrvata, za njihovu političku slobodu te za humane uvjete društvenog i kulturnog razvoja. Sva su istarska preporodna nastojanja od svojih početaka pa do kraja očitovana u raznim tekstovima, poukama i člancima *Naše sloge*.

U članku *Službeni jezik* piše: *Dočim našoj monarhiji pogibelj od Njemačke i Talije prieti: dočim njoj se sporuča da će morati dati Njemačkoj mjesto do Adrije, a iredentari sve to drzovitiji postaju: naša vlada nekako podržuje jedne i druge, a neda baš ništa onim, koji bi sebe sebi i monarhiji*

⁷⁹ *Naša sloga*, http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1874/23.pdf, god. V., br. 23., Trst, 1. Decembra 1874., str. 91., 18. 11. 2014.

*spasiti mogli. Hrvati i Slovenci Primorja su još uvijek raja. Njihov jezik se još nigdje nepoštuje, nit u uredih, nit u školah, nit u službenih novinah. U uredih piše se još uvijek, i samo, njemački i talijanski. U čisto hrvatskih kotarih ma da bi nit traga hrvatskomu jeziku. Oglasi službeni bilo za pojedince bilo za stranke, bilo za sela, oglašuju se službeno njemački i talijanski. Srednje škole još nejmamonit jedne svoje – sve su ili njemačke ili talijanske. Je li moguće, da bude naših ljudi po uredih, koji bi bili sposobni ili voljni hrvatski pisati. Kad smo prijašnja vremena zahtjevali svoje škole, odgovaralo nam se je, da nejmamo svojih knjigah, svojih ljudi. Nit prije nije taj odgovor mnogo vriedio, a sad vriedi još manje. Knjigah imade u svih strukah, a naši ljudi, izučivši nauke, nedobivaju službe, moraju zapuštati svoju zemlju.*⁸⁰

I u ovom je članku vidljiva politička pobuna protiv Nijemaca i Talijana i borba za promjenu postojeće situacije na svim poljima istarskog društvenog života. Borba protiv Talijana i Nijemaca sasvim je otvorena, položaj istarskog stanovništva ne prikazuje se samo u narodnim pjesmama u kojima se jaduje ni u doskočicama ni u narodnim pripovijetkama već se javlja i direktan poziv na akciju. Autor ovog članka nastoji otvoriti oči istarskom puku kako bi postali svjesni svoje prošlosti, narodnosti i jezika.

U članku *Materinski jezik u pučkoj školi* donosi se: *Svi uzgojitelji svieta jesu u tom složni da se ima rabiti u pučkoj školi materinski jezik djece t. j. onaj jezik, koj se je diete od majke pod domaćim krovom, u majčinom naručju naučilo, onaj jezik, kojim je diete svoju majku i otca zvati počelo, onaj kojim diete govori i koj ono razumije.*

Svrha pučkoj školi jest, odgajati djecu ćudoredno i nabožno, razvijati njihovu umnu djelatnost, naučiti jih i usposobiti u toliko, da se budu mogli dalje izobrazivati za budući život, postaviti dakle temelj odgoja poštenih i vriednih ljudi i dobrih državljanah.

⁸⁰ *Naša sloga*, http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1880/7.pdf, god. XI., br. 7., Trst, 2. Aprila 1880., str. 25., 19. 11. 2014.

Sve to dade se postignuti jedino na temelju materinskog jezika. Kako biva u tom u Istri? Moramo žalibože na to odgovoriti, da se kod nas grieši proti svemu tomu. Uči se naime i podučaje hrv. djecu tudjin jezikom; za našu djecu podižu se i uzdržaju hrv. novcem talijanske škole a posliedica toga je, da njoj ostaje srce tvrdo, nepromienjeno, um mjesto da se razbistri, otupi i omljohavi. ... Jezik je dio običajah jednog naroda; čini li se pako djecu učiti jezik, koji nije domaći, lahko će poprimiti običaje i nazore tudje, a to na veliku štetu zavičaja. Ludo je započeti naobrazbu u jednom tudjem jeziku, koj je slabo djakom poznat. Kad bude jednom pitomac dostigao neki viši stupanj naobrazbe, moći će, oslanjajuć se uvijek na svoj materinski jezik, vježbati se i u drugih jezikah, a pri tom biti će napredak u toliko uspješniji, u koliko je moć izraza jednaka za sve jezike.⁸¹

U vrijeme narodnog preporoda članak nastoji poučiti istarske Hrvate da je materinski ili rodni jezik prvi jezik koji neka osoba nauči u obitelji te ga je bitno njegovati jer je važan za očuvanje nacionalnog identiteta. Članak naglašava kako hrvatski jezik potvrđuje da Istrani pripadaju svom matičnom narodu – Hrvatima, a bez očuvanja svojega materinskog jezika lako se izgubi nacionalni identitet.

Naša sloga donijela je istarskim Hrvatima politički i nacionalni program borbe protiv talijanske nadmoći i uvođenja hrvatskoga jezika u upravu i školstvo. Pismenim putem propagirala je svoj program nacionalnog pokreta za očuvanje i potvrđivanje hrvatskog značaja Istre kao dijela Hrvatske. *Naša sloga* bila je podloga za širenje moderne nacionalne svijesti među neukim i neobrazovanim istarskim Hrvatima. U *Našoj se slogi* često ističu nacionalne vrijednosti – materinski jezik, običaji, san o slobodi, o sretnom i lijepom životu koje bi trebale potaknuti istarske kmetove na podizanje vlastitoga životnog

⁸¹ *Naša sloga*, http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1885/43.pdf, god. XVI., br. 43., Trst, 22. oktobra 1885., str. 25., 21. 11. 2014.

standarda. *Naša sloga* ih želi uvjeriti da moraju sami odlučiti o svojoj sudbini, a ne se prepustiti tuđincima.

Istra je stoljećima bila pod austrijskom i talijanskom vlašću što je utjecalo na to da je hrvatski jezik bio u sjeni talijanskoga i njemačkoga jezika. No, njegov se status poboljšavao prosvjetnim djelovanjem hrvatskoga svećenstva koji su bili zaslužni za očuvanje hrvatskoga imena, jezika i kulture te su se žustro borili za ravnopravnost hrvatskoga jezika s talijanskim. Upravo je *Naša sloga* najjasniji pokazatelj položaja hrvatskoga jezika u Istri koja je zaokupljala ljude onoga vremena. O tome svjedoče različiti tekstovi o ravnopravnosti hrvatskoga jezika s talijanskim i njemačkim, uporabi i čistoći jezika o čemu se govori i u članku *Hrvatska imena imaju se hrvatskim pravopisom pisati*⁸², o stranim riječima te odnosu vlasti prema hrvatskim i talijanskim školama.

U *Našoj slogi* odražava se život istarskih Hrvata za vrijeme njezina opstanka od 1870. do 1915. godine. U njoj je zapisano sve što se radilo u Istri s hrvatske strane na kulturnom, gospodarskom i političkom polju. Ustanovljivanje čitaonica, političkih društava, izvješćivanje o njihovim skupštinama i njihovom radu, otvaranje škola, obavljanje izbora za pokrajinski sabor, za parlament, rad naših zastupnika u saboru i u parlamentu, nanošenje krivica naroda u Istri sa strane Talijana i Nijemaca opisano je u *Našoj slogi*.⁸³

⁸² *Naša sloga*, http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1886/39.pdf, god. XVII., br. 39., U Trstu, 31. setembra 1886., str. 3, 25. 1. 2015.

⁸³ usp. D. Gruber, V. Spinčić: *Povijest Istre*, str. 243.

6. PRVA SREDNJOŠKOLSKA USTANOVA ISTARSKIH HRVATA

Krajem 60. – ih godina 19. stoljeća u Habsburškoj je Monarhiji došlo do značajnih političkih i društvenih promjena, što se odrazilo i na školstvo u Istri, odnosno u Pazinu. Sve rasprave koje su se vodile po pitanju školstva zasnovane su na ustavnoj odredbi članka 19. Ustavnog zakona iz 1867. godine na koji su se pozivali hrvatski predstavnici te na članku 6. Zakona o školstvu od 14. svibnja 1869. godine na koji su se pozivali talijanski predstavnici i u kojem piše da *o nastavnom jeziku i o poučavanju o drugom zemaljskom jeziku odlučuje u granicama koje određuje zakon, pokrajinsko školsko vijeće, nakon što presluša one, koji uzdržavaju škole*. S vremenom su rasprave počele dobivati karakteristike političke borbe koja je vodila afirmaciji pojedinih narodnosnih skupina i njihovoj homogenizaciji te se dobiva dojam da je borba za materinski jezik u školama bila temeljni oblik političke borbe u Istri.⁸⁴

Članak XIX. obćih pravica državljanah austr. naredjuje da se u zemljah, napućenih raznimi plemeni, sve javne škole tako urediti imaju, da se svako pleme, u svojem jeziku odgojiti i izobraziti može. Kako je obće znano, ciela Istra, računajuć ovamo i otoke Krk, Cres i Lošinj, broji do 250, 000 stanovnikah. Od ovih je Hrvatah 145.000, Slovenacah 42.000, Srbah 1000, a Talijanah 62.000; po tome dakle imade $\frac{3}{4}$ Slavenah, i jedva jedan četvrti dio Talijanah! Pak što se učinilo i što se čini za tolike Slavene i što za Talijane? Za prve upravo ništa, a za posljednje sve. ... Pazinska gimnazija mora biti hrvatska, jer 145.000 Hrvatah živi na ovoj zemlji i plaća svoj porez, pak visoka vlada mora vršiti pravdu, buduć je zato i postavljena. Nebojmo se, samo složno i postojano na koncu i kraju pravda i pravica će nadvladati sve laži i klevete. Mi

⁸⁴ usp. D. Vlahov: *Mjesna općina Pazin u borbi za hrvatsku gimnaziju u Pazinu* u zborniku *Hrvatska gimnazija u Pazinu 1899. – 1999.*, str. 44.

*neišćemo drugo nego jedino naše pravo. To nam dajte, a tada ćemo vam kao dobri susjedi pružiti naše vjerne hrvatske ruke.*⁸⁵

Od 1836. godine u Franjevačkom samostanu u Pazinu djelovala je niža (četverogodišnja) gimnazija s njemačkim nastavnim jezikom. Godine 1868. mjesna je općina Pazin preko svojih zastupnika u porečkom Saboru zatražila da se ta gimnazija preuredi te da se u njoj uvede talijanski jezik kao nastavni jezik. Sabor je tu molbu proslijedio vladi u Beč i Carevinskom vijeću. Prilikom rasprave o tom predmetu slovenski je zastupnik Svetec rekao da se u pazinskoj gimnaziji treba voditi računa o nastavnom jeziku zbog slavenskog stanovništva Istre. No, njegov je prijedlog bio odbačen s obrazloženjem da to ne traže građani Istre na što je uslijedio zahtjev 32 slovenske i hrvatske općine da pazinska gimnazija postane hrvatska. U Trstu i Kopru već su djelovale dvije talijanske gimnazije te bi bilo pravednije da u pazinskoj gimnaziji dođe do promjena u korist slavenskog i njemačkog jezika. Zemaljski sabor u Poreču je 1872. godine donio odluku da se u Pazinu otvori pokrajinska realna gimnazija s talijanskim nastavnim jezikom. Mjesna općina Pazin izrazila je podršku toj odluci, no odluka Sabora nije bila proslijeđena na potvrdu centralnim vlastima u Beču.

Pitanja oko preuređenja franjevačke gimnazije u Pazinu prekinula je centralna vlast u Beču tako što je svojim dekretom 1873. godine odlučila da se postojeća gimnazija pretvori u višu (osmogodišnju) gimnaziju s nastavnim njemačkim jezikom. Gimnazija je bila preseljena iz Franjevačkog samostana u zgradu ispražnjene vojarnje, odnosno u današnju zgradu Državnog arhiva.

Ipak, diskusije o preuređenju pazinske gimnazije time nisu bile završene, već se borba između talijanskih i hrvatskih predstavnika tek rasplamsala.⁸⁶

⁸⁵ *Naša sloga*, http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1874/14.pdf, god. V., br. 14., Trst, 16. Julija 1874., str. 54. – 55., 26. 11. 2014.

⁸⁶ usp. D. Vlahov: *Mjesna općina Pazin u borbi za hrvatsku gimnaziju u Pazinu* u zborniku *Hrvatska gimnazija u Pazinu 1899. – 1999.*, str. 44. – 45.

U članku *Hrvatskomu narodu po Istri i Otocih* nailazimo na protest istarskih Hrvata protiv svakog glasa koji bi se u Beču podigao za nehrvatsku gimnaziju u Pazinu:

Narode slavni! Bilo je vremena, kad je čovek čoveku robovao i narod narodu. Danas takova već robstva u naših krajevih nije. Nam se napovedaju nebeski zakoni, da je svak u državi slobodan, svaki se jezik poštuje, svaki narod razvija, koliko mu je drago. I za vas, Istrani, takovi zakoni stoje. Po temeljnih pravicah i vi se možete služiti svojim jezikom svagde i nepremetati se, kao vukodlak, sad u Nemca sad u Talijana.

Ali vaše pravice samo na papiru stoje. Sudovi vam pišu talijanski, Junta isto tako, namesništvo u Trstu svakako, pa i kad piše u vašem jeziku, izruži ga do zla boga. Škole male i velike sve u tudjem jeziku. Mi se moramo učiti na jeziku talijanskom, kao da se Talijani u Poreču i Rovinju uče na hrvatskom jeziku.

Kad pitamo zašto nam oblasti ne pišu hrvatski, onda se odgovori, da ljudi ne znaju toga jezika, da to nije gospodski. Kad pitamo hrvatske škole, reče nam se: a što vam koriste, kada vam hrvatski jezik ne rabi u sudu, ni kod nijedne oblasti ni službe.

Vi sami, stisnuti u siromašnoj kolibici, uz čašu mutne vode i komad tvrda kruha, vi sami u svom jeziku jade jadujete, a tudji pridošlice dobro žive na vašoj zemlji. Na vas nebogih stoji kletva, da neimate gospodina od svoga jezika. Ta crna kletva da se sa vas strese!

Kad Talijani za se imaju u Koprnu talijansku gimnaziju, jeli krivica, da vi za svoju decu dobijete u Pazinu hrvatsku gimnaziju? Nije, nego vaše sveto pravo, da vaša deca nebudu uvek odsudjena za pastirski štap i tudje porivališće.

Ali vam protivna čeljad po Istri nespava. Nekoliko gradjana pazinskih (a radi bismo znali koliko?) odpravlja otvoreno pismo na gospodu Vidulića, De Franceschi – a i Polesina, neka oni u Beču po sve pute gledaju, da u Pazinu budu latinske škole čisto talijanske, jer da je deci mučno učiti se u tudjem jeziku.

O vašem jeziku, istarski kmetovi, o vaših pravicah ni spomena u onom pismu. A nije li hrvatskoj deci isto tako mučno učiti se u tuđem jeziku kao što i talijanskoj?

Pa odkada su Mraki, Kovači, Kaligarići, Slokovići i takova imena Talijani? To su najotmeniji građani pazinski, pak zar oni pitaju talijansku školu? Neverujemo, već ako nemare za pravdu i pravicu. Tko išće u Beču, da dobijete talijansku školu, taj išće da vam budu učitelji, sudci, advokati, svećenici – sve ljudi tuđega govora, sve vaša odmetna krv!! A da su nakane pazinskih nekih građana proti hrvatskoj narodnosti u Istri naperene, vidi se od tuda, što oni ni nespominju Vitezića, zastupnika istočnih kmetskih občina, koji se je zaverio svomu puku u svakom času dobar stati za njegove pravice i potrebe.

Dugo se je moglo trpiti bezobzirno ponašanje protivnika naše krvi i jezika. Od sad ga više trpiti nećemo, jer nemožemo!

Mi mladji vaši, koji smo doprli do visokih škola, a nismo do sad zatajili materinskoga mleka, niti ga ikada zatajismo, mi koji se nedamo više slepiti, jer su nam knjige oči otvorile, mi od svoje strane opeta upravljamo glas na onu trojicu gospode, koja u Beču sede, navlastito na gospodina Polesina, zastupnika pučkih občina zapadne Istre – i opominjemo jih, da ima u Istri sto i osamdeset tisuća Hrvata, s kojima se do sad nije računalo, ali od sada neće svaki račun bez njih proći. Mi kako buduća inteligencija narodna u Istri najsvečanije protestujemo proti svakomu glasu, koji bi se u Beču podigao za nehrvatsku gimnaziju u Pazinu na očiti zator naše hrvatske narodnosti i našega moralnoga razvitka.⁸⁷

Ovaj su tekst potpisali mnogi hrvatski intelektualci – pravници, liječnici, svećenici, učitelji. Protest je bio uperen protiv pisma kojim su neki pazinski građani tražili talijanske predstavnike da se u Beču založe da se njemačka gimnazija u Pazinu pretvori u talijansku.

⁸⁷ *Naša sloga*, http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1874/1.pdf, god. V., br. 1., Trst, 1. Januara 1874., str. 1. – 2., 26. 11. 2014.

Dinko Vitezić više je puta u Carevinskom vijeću prilikom rasprava o srednjim školama govorio o potrebi da se i za Hrvate u Istri otvori srednja škola na hrvatskom nastavnom jeziku:

Ova gimnazija je njemački organizirana; njemačka gimnazija u zemlji, gdje nema niti jednoga Niemca! Neprotuslovi li to svakom razboritu i pedagoški načelu, pisanom i naravskom zakonu?

Ipak mislim, da je skrajne vrijeme, da se ta gimnazija već jednom pretvori u hrvatsku gimnaziju. Talijani imaju svoj gimnazij u Kopru, prem sačinjavaju samo treći dio stanovništva: a Hrvati, kojih je preko 160,000, dakle dve trećine, nemaju niti jednoga u svojem jeziku! ...

Moja želja ide na to – nestavljam posebnoga predloga, ali polažem visokoj vladi na srdce – da visoka vlada toj nestašici pomogne neka se pazinska gimnazija pretvori u hrvatsku, na kojoj bi se koli njemački toli talijanski jezik kao učevni predmet uvesti imao.⁸⁸

Viša njemačka gimnazija u Pazinu ukinuta je 1886. godine kada je odlučeno da se zbog malog broja učenika preseli u Pulu. Time je završilo značajno razdoblje u razvoju srednjeg školstva u Pazinu. Završio je period u kojem su se vodile velike rasprave oko preuređenja niže franjevačke gimnazije u višu, osmogodišnju gimnaziju i pokušaji da se u toj gimnaziji uvede talijanski kao nastavni jezik, odnosno hrvatski. Pazin je na kraju tog razdoblja ostao bez srednje škole. Tada je završilo i razdoblje talijanske prevlasti u upravljanju općinskim poslovima i započelo novo razdoblje u kojem su vlast u mjesnoj općini Pazin preuzeli hrvatski predstavnici koji su se otada angažirali za ustrojstvo nove srednje škole s nastavnim hrvatskim jezikom.⁸⁹

Nakon mnogih ustrajnih političkih poduhvata, austrijske državne vlasti popustile su pred opravdanim hrvatskim zahtjevima koji su se zasnivali na

⁸⁸ *Naša sloga*, http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1880/9.pdf, god, XI., br. 9., U Trstu 1. maja 1880., str. 33., 10. 12. 2014.

⁸⁹ usp. D. Vlahov: *Mjesna općina Pazin u borbi za hrvatsku gimnaziju u Pazinu* u zborniku *Hrvatska gimnazija u Pazinu 1899. – 1999.*, str. 46.

zakonskim, moralnim i nacionalnim načelima te su 1899. godine utemeljile Hrvatsku gimnaziju u Pazinu na hrvatskome nastavnom jeziku i na trošak državnog proračuna.⁹⁰ U *Oglasu za upis u gimnaziju* učenici su bili obaviješteni:

Na c. kr. hrvatskoj gimnaziji u Pazinu, na kojoj će biti učenje njemačkoga jezika obvezatno za sve učenike, a talijanski će se jezik učiti kao relativno obvezatan predmet, početi će 16. septembra t. g. školska godina 1899-1900.

Upisivanje učenika započeti će 15. t. mj. na 8 sati prije podne. Učenike valja da doprate roditelji ili njihovi predstavnici, te da donesu njihov krstni list, svjedočbu pučke škole i liječničku svjedočbu o zdravlju.

Prijamni ispiti držati će se 16., 17. i 18. t. mj. od 8 sati u jutro do 12 o podne, a poslije podne od 3 do 4 sata.

Dne 18. biti će svečana služba božja, a 19. započeti će redoviti nauk.

Ravnateljstvo c. kr. gimnazije u Pazinu

dne 4. septembra 1899.

*Fr. Matejčić, privremeni voditelj.*⁹¹

U *Službenom listu o hrvatskoj gimnaziji u Pazinu* koji potvrđuje zakonska, moralna i nacionalna načela donosi se sljedeće:

Pučanstvo Istre iskazuje se po narodnosti ovako: 140.000 Hrvata, 44.000 Slovenaca, 118.000 Talijana. Za Talijane postoji viša gimnazija u Koprju, a postoji i viša njemačka gimnazija u Puli. Slavenska većina zemlje ne posjeduje pako niti jedne srednje škole. Pod timi okolnostmi ne može se nikako poricati potreba jedne slavenske gimnazije u Istri. Politički kotar pazinski imade 41.000 stanovnika, od kojih su 34.000 Slavena, a 7.000 Talijana. U samom gradu Pazinu živi skoro dvie trećine Slavena (1900 Slavena, 1100 Talijana), a to se razmjerje ukazuje i kod sastava občinskog zastupstva. Zastupstvo mjestne

⁹⁰ usp. M. Čop: *Carsko – kraljevska velika državna gimnazija u Pazinu od 1899. do 1918. godine* u zborniku *Hrvatska gimnazija u Pazinu 1899. – 1999.*, str. 83.

⁹¹ *Naša sloga*, http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1899/31.pdf, god. XXX., br. 31., U Puli, dne 7. septembra 1899., str. 1., 5. 12. 2014.

obćine Pazin jest čisto hrvatsko. Uzme li se još u obzir narodnostno razmjerje u obćini s područnim joj mjestima, to se ukazuje na 13.300 Slavena samo 1500 Talijana.

Od nove se gimnazije može očekivati, ne samo, da će blagohotno razteretiti sada prepunjenu gimnaziju tršćansku i puljsku, već i drugi znameniti uspjeh. Gimnaziji u Pazinu bez sumnje će pristupiti i ono 40 djaka, koji sada uče u hrvatskoj gimnaziji na Sušaku, (Na Sušaku imade oko 120 djaka iz Istre.) dakle ne na austrijskom teritoriju. ...

Za izbor Pazina kao sjedišta hrvatske gimnazije mogu se međjutim navesti i drugi povoljni lokalni razlozi: Spretan centralni položaj na željeznici Divača – Pula, obstanak jake hrvatske pučke škole, povoljni podnebni i zdravstveni odnošaji, dovoljni postojeći stanovi iz dobe, kad je u Pazinu obstojala gimnazija, i napokon sgrada, koja odgovara svim potrebam.⁹²

Događaj o osnivanju gimnazije odjeknuo je po cijeloj Istri i izazvao je ushićenje među svim slojevima naroda, posebno zbog toga jer je predstavljala prepreku tuđinskoj odnarođivačkoj odgojnoj politici u srednjoj Istri. U članku *Otvorenje hrvatske gimnazije u Pazinu* piše:

Svim nam širom ciele Istre uzradovala su se srca, kad smo prije kakvih 15 dana saznali, da će se konačno izpuniti naša davna i vruća želja, da će se otvoriti hrvatska gimnazija u našem gradu. Odlanulo nam je, srca napunila su se radošću i obzirom na cieli hrvatski i slovenski narod i obzirom na ovaj naš grad, koj bijaše zadnjih deset i više godina skoro od svih zanemaren.

Željno smo očekivali dan 15. septembra, ustanovljen po slavnom c. kr. ravnateljstvu za upisivanje. I prispio željno očekivani dan. Već dan prije došlo je roditelja ili skrbnika sa dječaci da jih upišu, da jim nadju stanove, da se pobrinu za hranu. A tek na ustanovljeni dan za upisivanje! Sa svih strana Istre, po željeznicah, na kolih i pješice, dolazili su dječaci i njihovi roditelji u Pazin. U

⁹² *Naša sloga*, http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1899/4.pdf, god. XXX., br. 4., Trst, 26. jenara 1899., str. 3., 5. 12. 2014.

gimnazijalnoj zgradi bijaše pravo vrvenje. Sve sama vesela lica. Razni znanci i prijatelji sastaju se poslije dulje ili kraće što se nisu vidjeli, i pozdravljaju se radostno kod radostne zgrade. Drugi se medju sobom upoznavaju. I dječaci približuju se jedan drugomu, i pružaju si ručice, i započimlju prijateljstvo, najjače što ga obće obstojat može, vez suučenika u srednjih školah. Svi se medju sobom razumjevaju kao djeca jednih roditelja, jednoga otca i jedne majke. Bili od Kopra ili Kastva, Lovrana il Fontane, iz Podgrada il iz Medulina ili Lošinja, svi sbore svojim jezikom, i svi se razumiju. ...

Od 111 učenika što se jih je prijavilo do subote dne 16. septembra jedan je rodom iz Trsta, jedan iz Nablrežine, jedan iz Sežane, a jedan iz Kamnika. Svi ostali, dakle 107 njih, rodom su iz Istre, a ima jih nješto i kašnje upisanih. Naših djaka Istrana daje: Pazin, Lindar, Beram, Kringa, Sv. Petar, Tinjan, Cerovlje, Žminj, Borut, Novaki (Pazinski), Grdoselo, Zarečje, Paz, Pićan, Krbune, Gologorica, Kanfanar, Medulin, Kaštelir, Fontana, Foškulin, Kaldir, Montrilj, Ždrenj, Vižinada, Buzet, Roč, Draguč, Vrh, Slum, Mlum, Salež, Pobeg (kod Kopra), Šmarje, Ricmanje, Kastav, Volosko, Lovran, Podgrad, Jelšane, Hrušica, Vodice, Lošinj mali, Čunski, Vrbnik.

Iz svih kotara, sa svih strana, prijavilo se jih do 120. Toliko jih neće ostati, jer su neki premladi, a neki premalo pripravnici. Ne možda svojom krivnjom, nego za to, jer nemaju u svojim mjestih u obće škole, ili pak imadu talijansku, u kojoj se nemogu naučiti što treba. I jedni i drugi pripravljati će se rado, da pak mogu druge godine doći u hrvatsku gimnaziju. Posiliti će se bud roditelji da dadu svoje dječake kamo dalje iz svoga mjesta u pučku školu, ili pojedini rodoljubi da jih privatno poduče.⁹³

Gimnazija je organizirana kao osmogodišnja školska ustanova klasičnoga smjera pod nazivom Carsko – kraljevska (c. kr.) velika gimnazija, pri čemu je

⁹³ *Naša sloga*, http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1899/33.pdf, god. XXX., br. 33., U Puli, dne 21. septembra 1899., str. 1., 5. 12. 2014.

oznaka *c. kr.* označavala da je to državna ustanova i na državni trošak, a pridjev *velika* ukazivao je na njezino osmogodišnje trajanje.⁹⁴

Ministarskom odlukom 1899. godine za ravnatelja hrvatske pazinske gimnazije postavljen je Franjo Matejčić. U članku *Novi ravnatelj hrvatske gimnazije u Pazinu* piše:

Kao što smo u zadnjem broju javili, imenovan je ravnateljem drž. gimnazije sa naukovnim jezikom hrvatskim u Pazinu g. Frane Matejčić, profesor na državnoj talijanskoj gimnaziji u Kopru. G. Matejčić rodio se u Pazinu okolo god. 1849-50. U rodnom gradu izučio je normalku i nižu njemačku gimnaziju, na kojoj su tada podučavali tamošnji oo. franjevci. Višu gimnaziju svršio je u Trstu, odakle je pošao na sveučilište u Gradac (ako se ne varamo) i slušao klasičnu filologiju te položio izpite za celu gimnaziju. Služio je neko doba kao profesor u Pazinu na tadašnjoj državnoj njemačkoj gimnaziji, odakle bijaše premješten u Kopar radi spleta talijanskih i nekih njegovih drugova.

U Kopru na talijanskoj gimnaziji službovao je dugi niz godina na obće zadovoljstvo predpostavljenih mu i njegovih djaka.

Premda je po rodu i čuvstvu Hrvat, čega nije nikada pred nikim zatajio, štovali ga i cienili koli njegovi drugovi toli njegovi djaci – jedni i drugi skoro izključivo Talijani Učen, ozbiljan, triezan i umjeren imponirao je prijatelju i protivniku i svojim znanjem i ponašanjem. Na gimnaziji u Kopru predavao je osim starih klasičnih jezika, takodjer hrvatski jezik onim Hrvatom i Slovencem koji su prolazili tu gimnaziju.

Marljiv i radin kao crv svršio je točno dužnosti učitelja u školi, a rodoljuba izvan škole. Narodna društva u Kopru oćutiti će težki udarac odlazkom g. Matejčića od tamo, ali hrvatska gimnazija u Pazinu nije mogla dobiti boljega ni vrstnijega ravnatelja nego li je g. profesor Matejčić.⁹⁵

⁹⁴ usp. M. Čop: *Carsko – kraljevska velika državna gimnazija u Pazinu od 1899. do 1918. godine* u zborniku *Hrvatska gimnazija u Pazinu 1899. – 1999.*, str. 83.

⁹⁵ *Naša sloga*, http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1899/31.pdf, god. XXX., br. 31., U Puli, dne 7. septembra 1899., str. 2., 5. 12. 2014.

U Konačnom upisu u hrv. gimnaziju u Pazinu objavljeno je: Sve laži, koje razluruju u sviet talijanska trubila vrhu hrvatske gimnazije u Pazinu, prikazat će se u svojem pravom svjetlu sa sljedećimi podatci:

Prijavilo se za upis 128 djaka. Nisu se podvrgli izpitu 3 djaka, 24 jih je odbijeno, a 101 jih je upisano.

U talijanskoj gimnaziji jih je ostalo upisano u oba razreda 91, dočim su odbijena samo 3, a 1 nije pristupio izpitu.

Prijamni ispiti trajali su na hrvatskoj gimnaziji od 15. do 21. t. mj., te je vriedni g. ravnatelj u svojoj velikoj revnosti, za koju su mu isti njegovi prijatelji zamjerili, zaboravio po koji dan čak na objed i do kasne večeri izpitivao dječake, samo da ugodi roditeljem i nih izbavi iz neizvjestnosti vrhu sudbine njihove djece.

Od upisanih djaka 96 jih je rođenih i nastanjenih u Istri, 1 rođen izvan a nastanjen u Istri, 4 rođena i nastanjena izvan Istre.

Od svih samo 1 je rođen izvan Primorja.

Polag obitavališta svojih roditelja spadaju upisani djaci:

Mjestnoj občini Pazin 34, od kojih poreznoj občini Pazin 12 (gradu samo 6), mjestnim občinam Tinjan, Žminj i Boljun 19. Iz pazinskog sudbenog kotara dakle je ukupno 53 djaka, koji broj najbolje opravdava osnivanje ove gimnazije baš u Pazinu.

Sudbenom kotaru Volosko spada 8 djaka, Podgradu 4, Buzetu 12, Koprnu 7, Motovunu 6, Lošinj 3, Rovinju 2, Puli 1, Krku 1, Trstu 1, Sežani 3.

Po narodnosti je 80 Hrvata, 20 Slovenaca, 1 Čeh.

To su statistički podatci početkom školske godine, koji do temelja ruše sva ona pusta nagadjanja, na kojih su naši narodni protivnici osnivali barbarske i bezsramne spletke proti osnutku ove gimnazije.⁹⁶

⁹⁶ *Naša sloga*, http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1899/34.pdf, god. XXX., br. 34., U Puli, dne 28. septembra 1899., str. 1., 9. 12. 2014.

Hrvatska gimnazija u Pazinu djelovala je do kraja Prvog svjetskog rata, do 1918. godine kada je nakon talijanske okupacije Istre zatvorena. Naime, u Londonu je 1915. godine bio potpisan tajni ugovor kojim je Italija pristupila Antanti te su joj dodijeljeni Trst, Gorica, Gradiška i cijela Istra osim općine Kastav i otoci Cres i Lošinj. Tako su Talijani zauzeli i Pazin kojim je započelo odnarođivanje u Istri. Razvitak društvenog života u Pazinu bio je naglo prekinut, a veći broj ljudi iz Pazina i okolice morao je emigrirati sklanjajući se pred fašističkim terorom. U tom općem progonu na udar je došla i hrvatska Pazinska gimnazija. Talijanska je okupacijska vojska zauzela školsku zgradu za potrebe vojne bolnice pa se privremeni prestanak rada hrvatske pazinske gimnazije pretvorio u trajno stanje čime je bez formalne odluke okupacijskih vlasti bila ukinuta.

Otvaranje hrvatske klasične gimnazije u Pazinu koja je djelovala 19 godina, i to od 1899. do 1918. godine, bila je izuzetno značajna odluka koja je ispunila svoju povijesnu misiju kada su Talijani i talijanaši nastojali potpuno uništiti hrvatske nacionalne vrijednosti u Istri i na Kvarnerskim otocima. Gimnazija je svojom pedagoškom, odgojno – obrazovnom ispunjavala narodne potrebe i predstavljala dio borbe istarskih Hrvata za svoju socijalnu i nacionalnu samostalnost i kulturno – prosvjetni napredak. Gimnazija je djelovala i kao nacionalni i politički čimbenik koji je zajedno s drugim društvenim ustanovama djelovao na narodno buđenje, na jačanje hrvatskih nacionalnih vrijednosti i to posebno materinskoga jezika i time potpomagao suzbiti tuđinske utjecaje.⁹⁷

⁹⁷ usp. M. Čop: *Carsko – kraljevska velika državna gimnazija u Pazinu od 1899. do 1918. godine* u zborniku *Hrvatska gimnazija u Pazinu 1899. – 1999.*, str. 131. – 135.

7. ZAKLJUČAK

Moderno stvaranje etničke, političke i kulturne zajednice u hrvatskom i slovenskom povijesnom okviru na osnovi jezika, teritorija, tradicije, vjere bitno prožeto težnjom za vlastitim suverenitetom naziva se narodni preporod, a u Istri je započeo nakon 1848. godine i konkretnije od 1860. godina. Na političkom i društvenom planu s jedne su strane djelovali hrvatski i slovenski narodni preporod, a s druge talijanski iredentizam. Čitavo je to razdoblje bilo zaokupljeno nacionalnim političkim pitanjem. Istra je od početka 60. – ih godina imala status markgrofovije, odnosno pokrajine unutar Austrijskog primorja s posebnim Saborom – Istarski pokrajinski sabor i vladom – Pokrajinski odbor.

Šezdesetih godina 19. stoljeća nastojao se probuditi nacionalni osjećaj istarskog slavenskog stanovništva, i to preko udruga, tiska, kroz osnovno obrazovanje, ali i preko političkih predstavnika u Istarskom saboru koji su se borili za jednakopravan položaj jezika u službenoj uporabi. Za razliku od ostatka Hrvatske gdje je nositelji narodnog preporoda bilo građanstvo, u Istri su to bili svećenici jer još uvijek nije bilo hrvatske inteligencije političke orijentacije. Presudnu je ulogu na političkom planu imao biskup Juraj Dobrila koji je bio pobornik ideja đakovačkog nadbiskupa Josipa Juraja Strossmayera. Pokrenuo je časopis *Naša sloga* koji je isticao početna polazišta. Svećenici su bili posrednici preko kojih su različiti sadržaji dolazili iz gradskih središta u seoske sredine. Hrvatski narodni preporod u Istri i na Kvarnerskim otocima razvijao se u teškim društvenim, gospodarskim i kulturnim uvjetima. Hrvati i Slovenci predstavljali su seljački stalež, dok su s druge strane Talijani bili u mnogo boljoj gospodarskoj i ekonomskoj situaciji. Usto su održavali kontakte sa susjednim talijanskim područjima i provodili svoja iredentistička uvjerenja. Tek se 70. – ih godina 19. stoljeća javio prvi naraštaj intelektualaca sa svjetovnom naobrazbom. Na temeljima koje je postavio biskup Juraj Dobrila rad je nastavila nova

generacija istarskih intelektualaca koji su slijedili ideologiju pravaša i Ante Starčevića.

Naša sloga izlazila je od 1870. do 1915. godine i u ovim se novinama može jasno iščitati njezin rad na političko – gospodarskom, ali i društveno kulturnom odgoju hrvatskoga stanovništva Istre. U časopisu možemo uvidjeti afirmiranje preporodnog pokreta u Istri kroz drugu polovicu 19. stoljeća. Prateći tekstove uredništva koji obrađuju i opširnije opisuju preporodni pokret u Istri u određenom razdoblju dolazimo do cjelovitog uvida u početke, razvoj i rezultate narodnog preporoda u Istri. Kraj 19. stoljeća obilježile su borbe za više obrazovanje, a u Pazinu je 1899. godine osnovana i prva gimnazija, no u službenim ustanovama i dalje se koristio talijanski jezik. Bez obzira na pojedina postignuća, istarska je situacija i dalje bila vrlo kompleksna. Pojavom fašizma 1918. godine i negacijom hrvatske i slovenske nacionalne individualnosti došlo je do dezintegracije hrvatske i slovenske nacije u Istri koja je ugrozila sam nacionalni opstanak istarskih Hrvata i pridonijela završetku dugotrajnog procesa nacionalnog osvješćivanja Hrvata i Slovenaca u Istri.

8. LITERATURA

Knjige:

1. Antoni Cetnarowicz: *Narodni preporod u Istri: (1860 – 1870)*, Srednja Europa, Zagreb, 2014.
2. Ante Cukrov: *Između obrazovanja i denacionalizacije*, knjiga 3., Biblioteka Histria Croatica, C.A.S.H. Pula, 2001.
3. Darko Dukovski: *Istra: kratka povijest dugoga trajanja*, Nova Istra, Pula, 2004.
4. Darko Dukovski: *Povijest srednje i jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća, I*, Alinea, Zagreb, 2005.
5. Dane Gruber, Vjekoslav Spinčić: *Povijest Istre*, Zagreb – Žminj, 2005.
6. *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Zbornik, Matica hrvatska, Zagreb 1969.
7. *Istarska enciklopedija*, <http://istra.Izmak.hr/clanak.aspx?id=1868>
8. Bratoljub Klaić: *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1984.
9. Tomaso Luciani: *Labin/Albona: povijesno – etnografska studija = studi storico – etnografici*, Mathias Flacius, Labin, 2012.
10. Božo Milanović: *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga 1., Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Pazin, 1967.
11. Mirjana Strčić, Petar Strčić: *Hrvatski istarski trolist*, ICR, Rijeka, 1996.
12. Dragovan Šepić: *Hrvatski pokret u Istri XIX. i na početku XX. stoljeća*, knjiga 1., Reprezent, Račice, 2004.
13. Allan Todd: *Revolutions: 1789. – 1917.*, Cambridge University Press, 2006.
14. Angelo Vivante: *Jadranski iredentizam*, Dom i svijet, Zagreb, 2002.

Članci:

1. Tihomir Cipek: *Nacija kao izvor političkog legitimiteta* u zborniku *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, Alineja, Zagreb, 2007, str. 17. – 31.
2. Milivoj Čop: *Carsko – kraljevska velika državna gimnazija u Pazinu od 1899. do 1918.* u zborniku *Hrvatska gimnazija u Pazinu 1899. – 1999., Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile, Pazin, 1999.*, str. 79. – 135.
3. Marino Manin, Nevio Šetić: *Prilike u Istri uoči i tijekom objavljivanja Naše sloge* u *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, Zagreb, 2007., str. 705. – 730.
4. Petar Korunić: *Nacija i nacionalni identitet* u *Zgodovinski časopis* 57, Ljubljana 2003., str. 1. – 19.
5. Petar Strčić: *Djelo Matka Laginje* u zborniku *Ivan Matetić Ronjgov*, sv. V., 1996. – 1997., str. 25. – 56.
6. Petar Strčić: *Oko pokretanja Naše sloge* u *Pazinski memorijal 1970.*, Čakavski sabor, Pazin, sv. 2., str. 17. – 29.
7. Nevio Šetić: *Životni kraj Matka Laginje i posmrtno počasti koje su mu iskazane 1930. godine* u *Kroatologija* 2, 2011., str. 161. – 175.
8. Dražen Vlahov: *Mjesna općina Pazin u borbi za hrvatsku gimnaziju u Pazinu*, u zborniku *Hrvatska gimnazija u Pazinu 1899. – 1999., Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile, Pazin, 1999.*, str. 41. – 46.

Izvor:

1. *Naša sloga 1870. – 1915.*, http://ino.com.hr/nasa_sloga.html

9. SAŽETAK

U radu su prikazane prilike u Istri u drugoj polovici 19. stoljeća uoči i za vrijeme narodnoga pokreta koristeći *Našu slogu* kao izvor informacija. *Naša sloga* bile su prve hrvatske istarske novine koje su pratile istarsku svakodnevicu i koje je prožimao snažni hrvatski duh. Posebna je pozornost posvećena snažnoj borbi hrvatskoga narodnoga preporoda i talijanskoga iredentizma. Od polovice 19. stoljeća pa sve do Prvog svjetskog rata, odnosno talijanske okupacije Istre 1918. godine došlo je do unapređivanja društvenog života istarskih Hrvata. Postignut je cilj integracije hrvatske nacije i došlo je do objedinjavanja Istre u jedinstveni hrvatski nacionalni prostor.

Ključne riječi: Istra, narodni preporod, iredentizam, *Naša sloga*: 1870. – 1915., prva Hrvatska pazinska gimnazija

10. SUMMARY

This paper describes the circumstances in Istria in the second half of the 19th century on the eve of and during the people's movement by using *Naša sloga* as a source of information. *Naša sloga* was the first Croatian Istria newspapers which accompanied the Istrian everyday life and that is permeated Croatian spirit. Special attention is paid to the strong fight the Croatian national revival and the Italian irredentism. Since the middle of the 19th century until the First World War, and the Italian occupation of Istria in 1918 there was an improvement of the social life of Istrian Croats. There has been the goal of integration of the Croatian nation and there was a unification of Istria in a unique Croatian national space.

Key words: Istria, National Revival, irredentism, *Naša sloga*: 1870 - 1915, first Croatian Pazin gymnasium